Hanna Pondel
Krzysztof Maciejewski

NIEKTÓRE ASPEKTY PRZEMIAN NA WIEJSKIM RYNKU PRACY UNII EUROPEJSKIEJ I WNIOSKI DLA POLSKI

Wstęp

Zatrudnienie to jeden z wielu problemów umieszczonych w pakiecie regulacji poświęconych wspólnej polityce strukturalnej Unii Europejskiej (UE). Pakiet ten zawiera osobne rozporządzenie dotyczące problematyki rolnictwa, a ściślej – wspierania rozwoju obszarów wiejskich środkami Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej – FEOGA[1]. Poświęcenie szczególnej uwagi rolnictwu, wynika ze specyficznego charakteru produkcji rolniczej i jego struktur społecznych, a także z konieczności szybszego przystosowywania się rolnictwa do nowej rzeczywistości oddziaływającej na rynek i całą lokalną gospodarkę obszarów wiejskich[2]. Polityka rozwoju tych obszarów musi być zbieżna z innymi instrumentami polityki rolnej, uzupełniać je i przez to przyczyniać się do przywracania konkurencyjności regionów rolniczych, do ich trwałego rozwoju oraz do prawidłowego kształtowania się zatrudnienia na tych obszarach.

Przedmiot pomocy rozwojowej związanej z rolnictwem określony został bar-

[1] Por. Council Regulation (EC) No 1257/99 of 17 May 1999.

[2] „Biuletyn Informacyjny Wspólnoty Europejskie" 1999 nr 12 (100), s. 51.

dzo szeroko w art. 2 rozporządzenia. W zakresie problematyki zatrudnienia są to następujące cele[3]:

– utrzymanie i wzmocnienie żywotnej tkanki społecznej na obszarach wiejskich;

– rozwój działalności gospodarczej i zwiększanie zatrudnienia w celu lepszej eksploatacji lokalnych zasobów;

– poprawa warunków pracy;

– dywersyfikacja działalności gospodarczej w kierunku rozwoju działów uzupełniających lub alternatywnych.

Instrumenty pomocy oraz cel, sposób i zakres ich stosowania zawiera część II rozporządzenia. Uregulowane są w nim między innymi następujące kwestie:

1) pomoc w inwestowaniu dla gospodarstw rolnych – wspieranie inwestycji dywersyfikujących działalność, obniżających koszty, poprawiających jakość produktów, chroniących środowisko;

2) pomoc dla młodych rolników (do 40 lat) przejmujących po raz pierwszy gospodarstwo (zdolne do rozwoju);

3) pomoc w szkoleniu zawodowym technicznym, ekonomicznym i z zakresu ochrony środowiska;

4) system wcześniejszych emerytur – dotyczy właścicieli gospodarstw i robotników rolnych w przedziale wiekowym od 55 lat do wieku emerytalnego; warunkiem uzyskania emerytury jest definitywna rezygnacja z prowadzenia działalności gospodarczej w rolnictwie i przekazania ziemi na powiększenie innego gospodarstwa.

Działania umożliwiające rozwój dodatkowych działalności, podnoszenie kwalifikacji ludności wiejskiej, efektywne zarządzanie produkcją i zbytem, obniżenie średniego wieku pracujących na wsi, mają na celu zapobieganie migracji ludności ze wsi do miast.

W polityce regionalnej, strukturalnej i społecznej Unii Europejskiej od wielu lat kluczową rolę odgrywa wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Pomiędzy poszczególnymi krajami występuje jednak dość duże zróżnicowanie poziomu przedsiębiorczości. Niektóre regiony krajów zajmują szczególne miejsce w programach UE i objęte są tzw. celami priorytetowymi[4].

Celem tego opracowania jest prezentacja ewolucji stanu zatrudnienia w rolnictwie Unii Europejskiej. Znajomość tych zagadnień może dostarczyć przesłanek do wnioskowania w kwestii kierunków i zakresu niezbędnych działań państwa, które przyczyniłyby się do wzrostu wydajności pracy oraz zagospodarowania uwalnianych zasobów siły roboczej w perspektywie integracji z Unią Europejską.

---

[3] Tamże.

[4] Por. *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości*, t. I, pod red. J. Sawickiej, SGGW, Warszawa 1998, s. 162.

Dostępne dane umożliwiają charakterystykę zatrudnienia w rolnictwie Unii Europejskiej, natomiast brak jest danych na temat zatrudnienia na obszarach wiejskich, stąd też dalsze rozważania będą bazowały głównie na danych dotyczących zatrudnienia w rolnictwie.

1. Uwarunkowania makroekonomiczne funkcjonowania wiejskiego rynku pracy w Unii Europejskiej

Przedstawienie kondycji i dynamiki gospodarki za pomocą jednego uniwersalnego miernika jest bardzo trudne ze względu na problem w sprowadzeniu wyników społecznej działalności gospodarczej do wspólnego mianownika[5]. Przyjmuje się jednak, iż PKB na 1 mieszkańca i analiza jego zmian w sposób najbardziej ogólny pozwalają ocenić poziom rozwoju gospodarczego.

W poszczególnych krajach istnieją duże różnice w wysokości PKB przypadającego na jednego mieszkańca – np. w Portugalii, a więc kraju „najbiedniejszym", w całym okresie, w którym dostępne są dane o PKB, przeciętny mieszkaniec produkował ¼ tego, co mieszkaniec kraju najbogatszego, a więc Luksemburga[6].

Udział rolnictwa w PKB w latach 1990–1998 w Unii Europejskiej nieznacznie zmalał. W 1998 roku najwyższy udział miało rolnictwo w PKB w Grecji – blisko 6%, jednakże udział ten w stosunku do 1990 roku zmalał o połowę. Jeszcze bardziej, bo ponad trzykrotnie zmalał w latach 1990–1998 udział rolnictwa w PKB Irlandii. Jak wynika z tabeli 1. znaczenie rolnictwa w wytwarzaniu PKB we wszystkich krajach UE maleje, a wzrost PKB jest wynikiem głównie rozwoju sektora usług i przemysłu.

Jednym z uwarunkowań funkcjonowania rynków pracy jest produktywność społeczna stanowiąca miarę wydajności wszystkich czynników produkcji, w tym również pracy żywej i uprzedmiotowionej[7]. Miernik ten wyznacza się, dzieląc produkt krajowy brutto przez liczbę pracujących[8]. Wyższy poziom PKB na jednego pracującego świadczy o wyższej wydajności i efektywności użycia środków produkcji.

Najwyższą produktywność w badanym okresie można zaobserwować w Luksemburgu, gdzie w 1998 roku każdy pracujący wytworzył PKB wartości 96 405,9 tys. ecu. W kraju tym w latach 1995–1998, produktywność była w każdym roku prawie dwukrotnie wyższa niż w większości państw UE. Najniższą produktyw-

---

[5] Por. E. Kryńska, *Rynek pracy w wybranych krajach. Metody przeciwdziałania bezrobociu*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999, s. 17.

[6] Eurostat Yearbook 2000, s. 16, s. 213.

[7] Tamże, s. 24.

[8] Pracujący sensu largo, a więc wszystkie osoby wykonujące pracę zarobkową niezależnie od statusu zatrudnienia.

Tabela 1. Udział rolnictwa w PKB w krajach Unii Europejskiej w latach 1990 – 1998 (w %)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
UE – 15	:	:	:	:	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5
Belgia	2,1	2,1	1,8	:	1,6	1,3	1,3	1,1	1,0
Dania	3,7	3,5	3,0	:	2,5	2,6	2,4	2,4	1,8
Niemcy	1,5	1,3	1,2	:	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Grecja	13,9	16,1	14,2	:	7,5	7,3	6,7	5,9	5,8
Hiszpania	4,6	4,3	3,0	:	2,7	3,0	3,5	3,3	3,0
Francja	3,3	3,0	2,9	:	2,0	2,0	1,9	1,9	1,8
Irlandia	9,5	8,1	8,9	:	5,4	4,8	4,1	3,4	2,7
Włochy	3,6	3,9	3,6	:	2,6	2,7	2,7	2,5	2,5
Luksemburg	2,2	1,9	1,8	:	0,9	0,9	0,7	0,7	0,6
Holandia	4,0	3,9	3,6	:	3,2	2,9	2,8	2,6	2,5
Austria	:	:	:	:	2,2	1,1	1,0	0,9	0,9
Portugalia	5,3	4,7	3,2	:	2,0	2,0	3,3	2,4	1,9
Finlandia	:	:	:	:	1,8	1,1	0,8	0,7	0,6
Szwecja	:	:	:	:	1,0	0,4	0,5	0,4	0,4
Wielka Brytania	1,4	1,4	1,4	:	0,9	1,0	0,8	0,7	0,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agricultural Situation in the Community 1992 Report – tab. 2.0.1., s. 20; 1993 Report – tab. 2.0.1., s. 22; The Agricultural Situation in the European Union 1994 Report – tab. 2.0.1.2., s. 22; 1995 Report – tab. 2.0.1.2., s. 22; 1996 Report – tab. 2.0.1.2., s. 24; 1997 Report – tab. 2.0.1.2., s. 24; 1998 Report – tab. 2.0.1.2., s. 24; 1999 Report – tab. 2.0.1.2., s. 25.

ność odnotowano w Portugalii, Grecji i Hiszpanii – w 1998 roku nieco ponad 20 mln ecu na jednego pracującego. Zatem sposób wykorzystania pracy żywej w Luksemburgu jest zdecydowanie najlepszy, natomiast w Portugalii, Grecji i Hiszpanii – zdecydowanie najgorszy[9].

Z punktu widzenia rynku pracy, duże znaczenie ma związek wzrostu gospodarczego ze wzrostem zatrudnienia (tab. 2.).

Związek między wzrostem gospodarczym, a chłonnością gospodarki na pracę w różnych krajach UE ma różne natężenie. Hiszpania jest jedynym krajem, w którym corocznemu wzrostowi PKB o 2–3% towarzyszy taki sam przyrost liczby zatrudnionych. Podobny przyrost roczny PKB miały w latach 1995–1998 Grecja i Portugalia, tam jednak osiągnięty on został przy nieznacznym wzroście zatrudnienia, a w Grecji w 1997 roku nawet przy nieznacznej jego redukcji. Irlandia i Finlandia to kraje, które w analizowanym okresie osiągnęły najwyższy przyrost PKB rocznie – dwukrotnie wyższy od przyrostu zatrudnienia. Niemcy, Austria i Szwecja zachowały stałe tempo przyrostu PKB, jednakże do 1997 roku prowadziły one politykę redukcji zatrudnienia (tab. 2.).

[9] The Agricultural Situation in the European Union 1993 Report, tab. 3.5.1.3., s. 102; 1997 Report, tab. 3.5.1.3., s. 114; 1998 Report, tab. 3.5.1.3., s. 116; 1999 Report, tab. 3.5.1.3., s. 118.

Tabela 2. Zmiany w liczbie zatrudnionych i PKB oraz udział przyrostu zatrudnienia w przyroście PKB w latach 1995–1998

Wyszczególnienie	Przyrost liczby zatrudnionych (w %)				Przyrost PKB (w cenach stałych)				Udział przyrostu zatrudnienia w przyroście PKB			
	1995	1996	1997	1998	1995	1996	1997	1998	1995	1996	1997	1998
	rok poprzedni = 100%				rok poprzedni = 100%				rok poprzedni = 100%			
UE – 15	:	0,5	0,3	:	:	1,53	2,41	2,66	:	0,33	0,10	:
Belgia	1,2	–0,1	1,2	0,5	2,63	0,87	3,21	2,91	0,46	–0,11	0,37	0,17
Dania	2,5	0,8	1,6	0,3	3,69	2,65	3,13	2,69	0,68	0,30	0,51	0,11
Niemcy	–0,3	–0,4	–1,0	0,7	1,73	0,76	1,45	2,15	–0,17	–0,53	–0,69	0,33
Grecja	0,9	1,2	–0,4	3,0	:	2,36	3,42	3,66	:	0,01	–0,12	0,82
Hiszpania	2,5	2,6	2,9	3,6	:	2,34	3,84	3,96	:	1,11	0,76	0,91
Francja	1,6	0,6	–0,2	1,4	1,67	1,10	1,97	3,16	0,96	0,55	–0,10	0,44
Irlandia	4,6	3,6	4,7	:	9,50	7,73	10,70	8,93	0,48	0,47	0,44	:
Włochy	–0,4	0,4	0,1	0,2	2,92	0,87	1,48	1,34	–0,14	0,46	0,07	0,15
Luksemburg	–1,8	1,9	2,4	0,6	:	2,89	7,26	5,02	:	0,66	0,33	0,12
Holandia	1,1	2,2	–2,4	4,3	2,26	3,04	3,79	3,66	0,49	0,72	–0,63	1,17
Austria	–0,9	–1,6	–0,2	0,5	:	1,98	1,19	2,88	:	–0,80	–0,17	0,17
Portugalia	–0,5	0,3	2,1	5,3	2,92	3,19	3,47	3,49	–0,17	0,09	0,61	1,52
Finlandia	0,1	2,4	2,3	2,9	3,81	4,01	6,29	5,04	0,03	0,60	0,37	0,58
Szwecja	5,2	–3,5	–1,9	0,8	3,69	1,08	1,98	2,95	1,41	–3,24	–0,96	0,27
Wielka Brytania	1,1	0,9	1,3	1,1	2,79	2,56	3,51	2,16	0,39	0,35	0,37	0,51

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Eurostat Yearbook 2000, s. 213; The Agricultural Situation in the European Union 1993 Report, tab. 3.5.1.3., s. 102; 1997 Report, tab. 3.5.1.3., s. 114; 1998 Report, tab. 3.5.1.3., s. 116; 1999 Report, tab. 3.5.1.3., s. 118.

Do pomiaru relacji między wzrostem gospodarczym, a zmianami w wielkości zatrudnienia służy wskaźnik udziału przyrostu zatrudnienia w przyroście PKB, który odzwierciedla stopień absorpcji siły roboczej w procesie wzrostu gospodarczego[10]. W 1998 roku najwyższa absorpcja siły roboczej, w stosunku do roku poprzedniego wystąpiła w Portugalii (1,52) i Holandii (1,17). Do 1997 roku w wielu krajach (szczególnie w Niemczech i Szwecji), udział przyrostu zatrudnienia w przyroście PKB ukształtował się na poziomie ujemnym, a więc wzrostowi gospodarczemu w tych krajach towarzyszył spadek zatrudnienia. W 1998 roku wzrost gospodarczy wystąpił łącznie ze wzrostem zatrudnienia we wszystkich krajach UE (tab. 2.).

Dla rozwoju gospodarki niezbędne są zmiany strukturalne wywoływane przez różne czynniki, wśród których należy wymienić: zmiany w zapotrzebowaniu na dobra i usługi, zmiany technologii produkcji, politykę państwa. Przekształcenia strukturalne zmieniają udział poszczególnych sektorów gospodarki w tworzeniu PKB i zapotrzebowaniu na pracę.

[10] Tamże, s. 26.

Prawidłowości zaobserwowane w wyniku analizy zmian strukturalnych gospodarki, prowadzone w długim okresie są następujące[11]:

– wraz z rozwojem gospodarczym maleje znaczenie sektora rolnictwa i zmniejsza się jego udział w zatrudnieniu;

– na określonym etapie rozwoju gospodarczego rośnie znaczenie sektora przemysłu i wzrasta jego udział w zatrudnieniu;

– na dalszym etapie rozwoju stabilizuje się znaczenie przemysłu, a później maleje – stabilizuje się, a następnie zmniejsza udział sektora przemysłowego w zatrudnieniu;

– wraz z rozwojem gospodarczym stałą tendencją wzrostową cechuje się sektor usług, w którym to sektorze rośnie zatrudnienie;

– wzrost udziału pracujących w sektorze usług, początkowo odbywa się kosztem spadku udziału pracujących w rolnictwie, w dalszej kolejności także kosztem sektora przemysłowego.

Poszczególne kraje UE znajdują się w różnych fazach zmian strukturalnych, co potwierdza przeprowadzona poniżej analiza. W ciągu ostatnich kilku lat w UE obserwuje się nieznaczny wzrost ogólnego zatrudnienia (tab. 3.). W latach 1990–1998 odnotowano niewielki, ale systematyczny spadek udziału zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle w ogólnym zatrudnieniu (w rolnictwie: 0,1–0,2% rocznie, w przemyśle: 0,3–0,5% rocznie), jak również niewielki ale systematyczny wzrost udziału zatrudnienia w sektorze usług w ogólnym zatrudnieniu (0,5–1% rocznie).

Bardzo niski jest odsetek ludności pracującej w rolnictwie Unii Europejskiej – około 5% od kilku lat. Spośród państw Unii najwięcej osób w tym sektorze zatrudniały w 1998 roku Grecja (około 18% ogółu zatrudnionych) i Portugalia (blisko 14%), najmniej zaś: Wielka Brytania (niespełna 2%), Luksemburg (blisko 3%) i Belgia (2,2%). Kraje, które charakteryzowało niskie zatrudnienie w rolnictwie (około 2% ogółu zatrudnionych), miały jednocześnie bardzo rozbudowany sektor usług, w którym pracowało około 70% ogółu zatrudnionych. W krajach o wysokim zatrudnieniu w rolnictwie, sektor usług zatrudniał niespełna 60% ogółu pracujących.

Największe różnice w udziale zatrudnienia poszczególnych sektorów w ogólnym zatrudnieniu, miały miejsce w rolnictwie (różnica 16% między Grecją i Wielką Brytanią), najbardziej wyrównany w krajach UE był udział przemysłu w ogólnym zatrudnieniu i oscylował w 1998 roku wokół 25–36%.

Pomimo iż w Grecji i Portugalii udział zatrudnienia w rolnictwie był najwyższy spośród państw Unii, to w 1998 roku osiągnął połowę wartości udziału z 1970 roku (Grecja: 18% w 1998 roku w stosunku do 40% w 1970 roku, Portugalia: 14% w stosunku do 29% w 1980 roku). Spośród państw UE Portugalia jest jedynym,

[11] Por. E. K r y ń s k a, op.cit., s. 28.

w którym w latach 1970–1998 wzrósł udział zatrudnienia w rolnictwie w zatrudnieniu ogółem (o około 15%), w pozostałych krajach odnotowano coraz mniejszą liczbę pracujących w rolnictwie, przy czym w Danii udział ten zmalał aż o jedną czwartą.

Zmiany w poziomie zatrudnienia były w różnych krajach wynikiem różnych działań[12]:

1. Wielka Brytania – od kilku lat obserwuje się tutaj szybszy niż na kontynencie wzrost liczby zatrudnionych; najbardziej zatrudnienie wzrosło w usługach, zwłaszcza w bankowości i ubezpieczeniach; od początku lat 80. obserwuje się silną korelację wzrostu PKB z zatrudnieniem, a co za tym idzie – uelastycznienie rynku pracy. Wielka Brytania przyjęła liberalny model zatrudnienia, zbliżony do amerykańskiego, tzn. stworzono bodźce do podejmowania nawet nisko płatnej pracy, zamiast polegania na pomocy socjalnej. Rynek brytyjski charakteryzuje wzrost niepewności zatrudnienia wynikający ze zwiększonej elastyczności rynku pracy, ale jednocześnie duże szanse awansu dla mało zarabiających.

2. Holandia – podobnie jak w innych krajach rozwiniętych, wzrost zatrudnienia napędza sektor usług – 90% nowych miejsc pracy w ostatnich latach powstało w usługach, zwłaszcza dla przedsiębiorstw. Za czynnik wyjaśniający holenderskie sukcesy na polu zatrudnienia powszechnie uważa się rozpowszechnianie się pracy w niepełnym wymiarze godzin. Zwiększenie zatrudnienia umożliwił również umiarkowany wzrost płac będący wynikiem konsensusu społecznego.

3. Dania – w tym kraju w ciągu ostatnich 15 lat wzrost gospodarczy pociąga za sobą coraz szybszy wzrost zatrudnienia; wynika on głównie ze zwiększania się udziału usług w PKB, jak również zwiększania się elastyczności rynku pracy. Spadek bezrobocia w Danii nastąpił wskutek przyjęcia modelu obejmującego różne działania w zakresie polityki fiskalnej – obniżenie podatków, aktywizacja bezrobotnych i polityka umiarkowanego wzrostu płac.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 4. można stwierdzić, iż istnieje ścisła współzależność pomiędzy wartością produktu krajowego brutto przypadającego na 1 mieszkańca a odsetkiem ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie. Wręcz należałoby wysunąć wniosek, że powstrzymywanie odpływu ludności z rolnictwa poprzez podnoszenie jej dochodów jest niekorzystne z punktu widzenia rozwoju całej gospodarki[13].

Współczynnik korelacji pomiędzy PKB przypadającym na 1 mieszkańca a procentowym udziałem ludności rolniczej w stosunku do ludności ogółem wynosi 0,74 (korelacja ujemna), wskazuje to na wzajemne, znaczne uwarunkowanie pomiędzy poziomem rozwoju gospodarczego a udziałem w społeczeństwie ludności rolniczej (rys. 1.).

---

[12] Por. M. Jarociński, *Strategie rynku pracy w wybranych krajach*, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 1999, s. 5–33.

[13] Nie wyklucza to działań związanych ze stabilizacją dochodów w długim okresie.

Tabela 3. Zatrudnienie w rolnictwie, przemyśle i usługach na tle ogólnego zatrudnienia w UE, w latach 1970–1998

Wyszczególnienie	1970				1980				1990				1998			
	zatrudnienie ogółem	w tym			zatrudnienie ogółem	w tym			zatrudnienie ogółem	w tym			zatrudnienie ogółem	w tym		
		rolnictwo	przemysł	usługi		rolnictwo	przemysł	usługi		rolnictwo	przemysł	usługi		rolnictwo	przemysł	usługi
UE – 15*	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	149 522	5,0	29,5	65,5
Belgia	3 546	5,0	43,3	51,7	3 610	3,2	35,2	61,6	3 675	2,7	28,7	68,5	3 857	2,2	27,2	70,5
Dania	2 315	11,5	37,8	50,7	2 460	8,1	28,9	63,0	2 630	5,7	26,6	67,6	2 672	3,7	26,5	69,8
Niemcy	26 169	8,6	49,3	42,0	26 528	5,3	43,7	51,0	28 825	3,7	40,6	55,6	35 537	2,8	34,4	62,8
Grecja	3 134	40,8	25,0	34,2	3 356	30,3	30,2	39,5	3 719	23,9	27,7	48,3	3 967	17,7	23,0	59,2
Hiszpania	12 433	29,5	37,2	33,3	11 551	19,3	36,0	44,6	12 578	11,8	33,4	54,8	13 161	7,9	30,4	61,7
Francja	20 328	13,5	39,2	47,2	21 443	8,5	36,0	55,5	22 098	5,6	30	64,4	22 461	4,4	26,4	69,2
Irlandia	1 045	27,1	29,9	43,1	1 141	18,3	32,5	49,2	1 123	15,0	28,6	56,3	:	:	:	:
Włochy	19 218	20,2	39,5	40,3	20 313	14,3	37,9	47,8	21 215	8,8	32,7	58,5	20 065	6,4	31,6	61,9
Luksemburg	140	9,7	44,3	46,0	157	5,5	38,0	56,5	186	3,3	30,8	65,9	170	2,9	21,8	75,3
Holandia	:	:	:	:	4 970	4,9	31,4	63,6	6 268	4,6	26,3	69,1	7 053	3,5	22,8	73,8
Austria	2 953	18,7	40,5	40,7	3 035	10,6	40,7	48,7	3 406	7,9	37,0	55,1	3 626	6,5	29,6	64,0
Portugalia	:	:	:	:	3 924	28,6	36,1	35,4	4 479	18,0	34,6	47,4	4 763	13,7	36,0	50,2
Finlandia	2 207	24,4	34,1	41,6	2 318	13,5	34,6	51,4	2 457	8,4	31,0	60,5	2 174	7,1	28,2	64,6
Szwecja	3 854	8,1	38,4	53,5	4 159	5,1	32,5	62,5	4 485	3,4	30,3	67,2	3 942	3,1	25,9	71,1
Wielka Brytania	24 384	:	:	:	25 136	2,4	36,1	61,4	26 916	2,2	27,7	70,1	26 800	1,7	26,7	71,6
UE – 12	:	:	:	:	124 588	9,5	37,4	53,0	133 712	6,5	32,4	61,1	:	:	:	:

* Dane za 1997 rok.

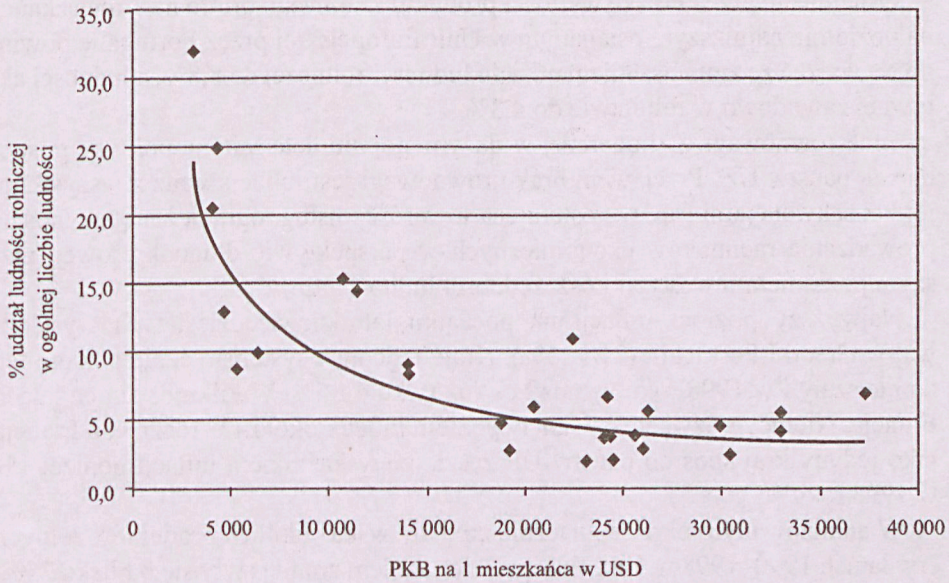
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agricultural Situation in the Community 1993 Report, tab. 3.5.1.3., s. 102; 1994 Report, tab. 3.5.1.3., s. 102; The Agricultural Situation in the European Union 1997 Report, tab. 3.5.1.3., s. 114; 1998 Report, tab. 3.5.1.3., s.114; 1999 Report, tab. 3.5.1.3, s. 116.

Tabela 4. Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca oraz ludność związana z rolnictwem w wybranych krajach w 1998 roku*

Kraj	Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca w USD	Ludność rolnicza w % ludności ogółem	Ludnoś aktywna zawodowo w rolnictwie w % ludności ogółem
Australia	18 767	4,7	2,4
Austria	26 291	5,6	2,6
Belgia	24 525	2,0	0,8
Czechy	5 342	8,7	4,8
Dania	32 994	4,1	2,3
Finlandia	24 219	6,6	3,0
Francja	24 367	3,7	1,7
Grecja	11 450	14,4	7,7
Hiszpania	14 053	8,3	3,5
Irlandia	22 456	10,9	4,5
Japonia	29 932	4,5	2,4
Kanada	19 197	2,7	1,4
Korea Południowa	6 416	9,9	5,6
Meksyk	4 336	24,9	9,1
Niderlandy	24 054	3,6	1,7
Niemcy	26 038	2,8	1,4
Norwegia	32 987	5,5	2,5
Nowa Zelandia	14 007	9,0	4,6
Polska	4 098	20,5	11,6
Portugalia	10 731	15,3	6,9
USA	30 422	2,4	1,1
Szwajcaria	37 278	6,9	2,4
Szwecja	25 633	3,8	1,8
Turcja	3 132	32,0	22,4
Węgry	4 687	12,9	5,4
Wielka Brytania	23 141	1,9	0,9
Włochy	20 434	5,9	2,6

* Dla zaprezentowania ogólnej tendencji w kształtowaniu się relacji między PKB/1 mieszkańca, a udziałem ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie w ludności ogółem wzięto pod uwagę zarówno kraje wysoko rozwinięte, jak i o niższym poziomie rozwoju.

Źródło: Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2000, GUS, Warszawa 2000, s. 208, 209 i 492.

Rysunek 1. Zależność pomiędzy wartością PKB przypadającą na 1 mieszkańca a udziałem ludności rolniczej w ogólnej liczbie ludności w wybranych krajach w 1998 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych zawartych w tabeli 2.

Powyższą zależność można opisać równaniami o charakterze potęgowym:

$$y = 66645x^{-0,7745}$$
$$x = 16032y^{-0,8089}$$

gdzie:
y – PKB na 1 mieszkańca w USD,
x – procentowy udział ludności rolniczej w ludności ogółem.

Dla obu tych równań R^2 wynosi 0,6265.

Podobny charakter ma zależność pomiędzy produktem krajowym przypadającym na 1 mieszkańca a udziałem procentowym ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie w ludności ogółem i można je opisać poniższymi równaniami również o charakterze potęgowym:

$$y = 37060x^{-0,7623}$$
$$x = 14648y^{-0,8761}$$

gdzie:
y – PKB na 1 mieszkańca w USD,
x – procentowy udział ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie w ludności ogółem.

Dla obu tych równań R^2 wynosi 0,6679.

Osiągniecie przez Polskę wartości produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca na poziomie najniższym osiąganym w Unii Europejskiej przez Portugalię powinno się wiązać ze zmniejszeniem udziału ludności rolniczej do 8,8%, a ludności aktywnej zawodowo w rolnictwie do 4,3%.

Brak równowagi gospodarczej w dużym stopniu determinuje politykę gospodarczą państw UE. Przejawem braku równowagi jest inflacja wraz z wszystkimi jej konsekwencjami (np. wzrostem cen towarów i usług, ograniczoną zdolnością prowadzenia rachunków ekonomicznych w perspektywie długookresowej, niższym poziomem inwestycji i oszczędności ludności itp.).

Najwyższy poziom inflacji na początku lat dziewięćdziesiątych występował w Grecji i Portugalii (21 i 15%). Kraje te jednak systematycznie poziom ten zmniejszały i w 1998 roku wynosił on już tylko 4 i 5%. W kilku ostatnich latach Francja, Niemcy i Szwecja osiągnęły poziom inflacji około 1% rocznie, a Francja jako jedyny kraj spośród państw UE zeszła ze wskaźnikiem inflacji poniżej 1% w 1998 roku[14].

W analizowanym okresie znacznie zmalały wskaźniki cen produktów rolnych – w latach 1990–1998 w Unii Europejskiej ogółem zmniejszyły się o blisko 25%,

Tabela 5. Wskaźniki cen produktów rolnych w krajach Unii Europejskiej w latach 1990–1999 (rok poprzedni = 100%)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
UE – 15	100	97,2	89,4	84,8	84,9	85,4	83,2	80,1	76,6	73,1
Belgia	100	98,1	92,3	83,8	84,8	79,4	79,2	79,3	74,3	69,8
Dania	100	96,2	92,8	80,0	79,5	77,8	77,3	76,0	66,7	61,4
Niemcy	100	95,2	91,2	80,6	79,5	78,7	76,8	75,9	70,9	68,9
Grecja	100	100,6	90,5	84,3	87,5	87,8	86,5	84,7	81,4	77,1
Hiszpania	100	94,9	83,5	84,1	88,8	94,1	90,5	84,8	81,7	80,1
Francja	100	97,7	89,6	83,5	82,1	81,4	79,8	78,6	77,5	74,6
Irlandia	100	93,4	91,9	96,7	95,8	95,6	89,3	82,7	79,9	74,2
Włochy	100	102,8	89,8	87,8	87,5	90,9	89,2	87,4	85,3	80,0
Luksemburg	100	89,6	82,3	78,0	75,9	73,6	71,0	71,4	70,7	69,9
Holandia	100	100,8	92,1	83,4	84,2	84,9	84,8	87,1	81,8	74,2
Austria	100	97,1	92,5	87,3	85,5	63,2	62,7	63,4	58,5	56,3
Portugalia	100	87,3	74,3	69,6	67,7	72,3	69,8	64,4	66,9	62,7
Finlandia	100	92,5	89,6	87,7	86,6	63,9	54,4	53,0	51,8	49,9
Szwecja	100	91,5	86,4	79,3	81,6	79,8	76,2	74,2	73,5	70,0
Wielka Brytania	100	93,7	91,9	94,5	92,9	98,2	94,4	79,1	69,7	66,6

Źródło: The Agricultural Situation in the European Union 1999 Report, Economic situation and farm incomes, s. 18 .

[14] The Agricultural Situation in the Community 1998 Report – tab. 2.0.1.1., s. 23; 1999 Report – tab. 2.0.1.1., s. 23.

natomiast w poszczególnych krajach – od około 50% spadku w Finlandii do 15% we Włoszech (tab. 5.). Uwzględniając inflację, indeksy cen produktów rolnych w analizowanym okresie charakteryzował przeciętny spadek roczny w Unii Europejskiej ogółem, na poziomie 4–5%, jednakże zmiany indeksów były zróżnicowane w zależności od kraju i rodzaju produktu. Rok 1993 był pierwszym rokiem reform w zakresie rolnictwa w UE, stąd też wskaźniki cen produktów rolnych dość gwałtownie zmalały wówczas w większości krajów (w Danii czy Niemczech ponad 11% w 1993 roku w stosunku do roku poprzedniego).

W roku 1999 spadek cen powyżej przeciętnej dla UE wielkości (–4,6%) miał miejsce w Danii (–8,0%), Holandii (–9,3%), Irlandii (–7,1%), Włoszech (–6,2%), Portugalii (–6,2%) i Belgii (–6,1%) – w stosunku do roku poprzedniego. Niższy od przeciętnego spadek cen produktów rolnych odnotowano między innymi w Niemczech (–2,8%), Hiszpanii (–1,9%) i Luksemburgu (–1,1%). W Szwecji i Wielkiej Brytanii poziom spadku cen osiągnął wielkość zbliżoną do przeciętnej wszystkich krajów UE.

Indeksy cen skupu podstawowych produktów rolnych i usług dla rolnictwa w analizowanym okresie zmalały o blisko 17% przeciętnie dla UE jako całości, jednakże w poszczególnych krajach występowały duże rozbieżności – od 6% w Szwecji do 37% w Portugalii. Do 1997 roku indeks cen skupu podstawowych produktów rolnych i usług dla rolnictwa zmniejszał się przeciętnie o 1,3–1,5% rocznie (rok poprzedni = 100). W roku 1998 zmalał w stosunku do 1997 roku o 25%, natomiast w 1999 roku – o 3,5% w relacji do poprzedniego roku[15]. Zmiany indeksu cen skupu były w początkowych latach analizy skutkiem spadku cen inwentarza żywego hodowlanego, produktów zwierzęcych i nawozów. W późniejszych latach analizowanego okresu, przyczyny zmian indeksu cen skupu produktów rolnych i usług dla rolnictwa były podobne – spadek cen materiału hodowlanego (około 5% w 1999 roku w stosunku do roku poprzedniego) i nawozów (ponad 3%). Na zmiany wskaźników cen wpłynęły również podwyżki cen energii w wielu krajach.

Uwarunkowania gospodarcze, wymienione wcześniej i krótko scharakteryzowane, mają znaczny wpływ na sytuację na rynku pracy, ale jednocześnie sytuacja na rynku pracy jest odzwierciedleniem stanu całej gospodarki. Równowaga na rynku pracy stanowi integralny element polityki gospodarczej wysoko rozwiniętych państw.

W całym badanym okresie 1990–1998, zdecydowanie najwyższą stopę bezrobocia spośród krajów UE posiadała Hiszpania, w której dopiero w 1998 roku osiągnęła poziom niższy od 20% (tab. 6.).

Stosunkowo największy przyrost bezrobocia wystąpił w Finlandii (z 3,2% w 1990 roku do 11,4% w 1998 roku) oraz w Szwecji (odpowiednio z 1,7% do

[15] The Agricultural Situation in the European Union 1999 Report, Economic situation and farm incomes, s. 19.

Tabela 6. Stopy bezrobocia w krajach UE w latach 1990–1998 (w %)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
UE – 15	:	8,2	9,2	10,7	11,1	10,7	10,8	10,6	10,0
Belgia	6,7	6,6	7,3	8,9	10,0	9,9	9,7	9,4	9,5
Dania	7,7	8,4	9,2	10,1	8,2	7,2	6,8	5,6	5,1
Niemcy	:	5,6	6,6	7,9	8,4	8,2	8,9	9,9	9,4
Grecja	6,4	7,0	7,9	8,6	8,9	9,2	9,6	9,8	10,7
Hiszpania	16,2	16,4	18,4	22,7	24,1	22,9	22,2	20,8	18,7
Francja	8,9	9,5	10,4	11,7	12,3	11,7	12,4	12,3	11,7
Irlandia	13,4	14,8	15,4	15,6	14,3	12,3	11,6	9,8	7,8
Włochy	9,1	8,8	9,0	10,3	11,4	11,9	12,0	12,1	12,2
Luksemburg	1,7	1,7	2,1	2,7	3,2	2,9	3,0	2,8	2,8
Holandia	6,2	5,8	5,6	6,6	7,1	6,9	6,3	5,2	4,0
Austria	:	:	:	4,0	3,8	3,9	4,3	4,4	4,7
Portugalia	4,6	4,0	4,2	5,7	7,0	7,3	7,3	6,8	5,1
Finlandia	3,2	6,6	11,7	16,4	16,6	15,4	14,6	12,7	11,4
Szwecja	1,7	3,1	5,6	9,1	9,4	8,8	9,6	9,9	8,3
Wielka Brytania	7,0	8,8	10,1.	10,5	9,6	8,7	8,2	7,0	6,3

Źródło: Eurostat Yearbook 2000, s. 147.

8,3%). Największy spadek bezrobocia miał miejsce w analizowanym okresie w Irlandii (- 5,6%). Spadek bezrobocia odnotowały również: Dania, Holandia i Wielka Brytania. Najniższe bezrobocie w badanym okresie miał Luksemburg, gdzie stopa bezrobocia oscylowała w granicach 1,7–3,2%.

Wszystkie kraje mniej lub bardziej skutecznie stosują politykę ograniczania bezrobocia. Na przedstawiony powyżej stopień bezrobocia wpływają między innymi[16]:

– korporacyjne, scentralizowane zbiorowe stosunki pracy,
– wysoki koszt pracy i udział kosztów pozapłacowych w całkowitym koszcie pracy,
– sztywność płac (maleje raczej zatrudnienie niż płace),
– często występujący model bezzatrudnieniowego wzrostu gospodarczego.

Niepokojącym zjawiskiem jest w krajach UE wysoka stopa bezrobocia wśród młodych ludzi poniżej 25 roku życia. Przeciętna stopa bezrobocia wśród tej grupy wiekowej wyniosła w 1998 roku dla UE – 19,6%. Szczególnie duże natężenie ma to zjawisko w Grecji (w 1998 roku – 35%) i Włoszech (33,2% w 1998 roku). W latach 1990–1998 można zaobserwować pogłębianie się tego wskaźnika wśród młodych ludzi w większości krajów UE.

Przedstawione wskaźniki makroekonomiczne dla UE niewiele różnią się od danych z połowy lat 80., jednakże większe znaczenie przypisuje się obecnie temu

[16] E. Kryńska, op.cit., s. 37.

problemowi i próbom jego rozwiązania w politykach gospodarczych poszczególnych krajów i polityce gospodarczej UE jako całości.

2. Tendencje zmian na wiejskim rynku pracy

Spośród ogółu pracujących w rolnictwie Unii Europejskiej zdecydowaną większość w 1997 roku stanowili mężczyźni (tab. 7.). Najwyższe natężenie osiągnęło to zjawisko w Irlandii, gdzie blisko 90% zatrudnionych w rolnictwie stanowili mężczyźni. Dania, Hiszpania, Luksemburg, Holandia, Szwecja i Wielka Brytania to kolejne kraje, w których mężczyźni stanowili powyżej 70% ogółu pracujących w rolnictwie.

Liczba kobiet pracujących w rolnictwie była bardzo wysoka w 1997 roku w Grecji, Portugalii i Austrii, gdzie stanowiły one około 50% ogółu pracujących w rolnictwie.

Grecja i Portugalia to dwa kraje, w których największy odsetek ogółu kobiet pracujących w różnych sektorach gospodarki, przypada na rolnictwo – w Grecji odsetek ten wynosił 23%, w Portugalii – 15%. W przypadku mężczyzn największy odsetek ogółu zatrudnionych w gospodarce przypadał w 1997 roku na rolnictwo w Grecji – około 17% i Irlandii – blisko 15%[17].

Lata 1992–1994 były okresem recesji w zakresie zatrudnienia, tak więc spadało zatrudnienie w rolnictwie (tak jak i w pozostałych sektorach) zarówno wśród mężczyzn jak i kobiet. W kolejnych latach tendencja spadkowa została nieznacznie przyhamowana. W latach 1992–1997 w większości krajów UE zaobserwować można zmniejszanie się udziału kobiet pracujących w rolnictwie na korzyść mężczyzn, przy czym zmiany te nie były drastyczne i oscylowały w granicach 1–4%[18].

Z badań prowadzonych w UE nad aktywnością zawodową kobiet wynika, iż jest ona na ogół niższa w porównaniu z mężczyznami. Różnice między poziomem stopy aktywności zawodowej kobiet i mężczyzn w poszczególnych krajach UE są znaczne i wahają się między 4 a 33 punktami procentowymi. W roku 1995 średni poziom tego wskaźnika wynosił około 57% w przypadku kobiet i 77% w przypadku mężczyzn. Mniejszą aktywność zawodową kobiet obserwuje się we Włoszech, Grecji i Hiszpanii. W większości krajów (poza Wielką Brytanią, Finlandią i Szwecją), bezrobocie wśród kobiet jest z reguły wyższe niż wśród mężczyzn, a czynnikami decydującymi o poziomie stopy bezrobocia kobiet i mężczyzn są[19]:

---

[17] Por. *Employment in Europe 1998*, European Commission, Luxembourg 1999, wykres 49 i 50, s. 58.

[18] *Employment in Europe 1998*, op.cit., s. 59.

[19] A. Zawojska, *Przedsiębiorczość kobiet wiejskich w krajach UE*, w: *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości*, pod red. J. Sawickiej, t. I, SGGW, Warszawa 1998, s. 51.

Tabela 7. Struktura zatrudnienia w rolnictwie UE w latach 1992–1997 według płci

Kraje	Zatrudnieni								
	1992			1995			1997		
	ogółem (tys.)	mężczyźni (%)	kobiety (%)	ogółem (tys.)	mężczyźni (%)	kobiety (%)	ogółem (tys.)	mężczyźni (%)	kobiety (%)
UE – 15	:	:	:	7829	65,0	35,0	7435	66,0	34,0
Belgia	109	66,2	33,8	102	68,9	31,1	102	67,6	32,4
Dania	136	76,1	23,9	114	74,3	25,7	100	79,0	21,0
Niemcy	1044	58,6	41,4	1134	59,6	40,4	1039	62,8	37,2
Grecja	804	58,1	41,9	780	58,0	42,0	765	57,3	42,7
Hiszpania	1257	72,4	27,6	1119	72,4	27,6	1055	73,9	26,1
Francja	1301	64,2	35,8	1080	66,1	33,9	1029	67,6	32,4
Irlandia	157	91,0	9,0	151	88,8	11,2	149	87,9	12,1
Włochy	1657	63,4	36,6	1489	64,2	35,8	1307	67,3	32,7
Luksemburg	5	71,3	28,7	6	68,2	31,8	4	75,0	25,0
Holandia	247	76,4	23,6	252	76,5	23,5	251	74,1	25,9
Austria	:	:	:	170	51,7	48,3	249	51,0	49,0
Portugalia	517	50,5	49,5	507	50,9	49,1	601	48,4	51,6
Finlandia	:	:	:	156	66,8	33,2	164	67,7	32,3
Szwecja	:	:	:	135	77,1	22,9	127	75,6	24,4
Wlk. Brytania	569	77,2	22,8	533	73,4	26,6	493	74,6	25,4
UE – 12	7804	65,2	34,8	7268	65,3	34,7	6895	66,3	33,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agriculture Situation in the European Union 1998 Report, tab. 3.5.1.4., s. 118; 1996 Report, tab. 3.5.1.4., s. 116 I 1994 Report, tab. 3.5.1.4., s. 102.

– uwarunkowania kulturowo-społeczne,

– sytuacja na lokalnym rynku pracy – np. bezrobocie wśród kobiet na Sycylii i w niemieckich landach wschodnich około dwukrotnie przewyższa przeciętny jego poziom w kraju.

Z badań europejskich prowadzonych w ostatnich latach wynika, iż zarówno na wsi, jak i w mieście można zaobserwować wysoką feminizację pracy w usługach, znacznie niższą w przemyśle. Jednocześnie występują duże regionalne różnice w zatrudnieniu kobiet w rolnictwie, np. w 1995 roku kobiety stanowiły ponad 50% zatrudnionych w niektórych rejonach Hiszpanii, Włoch, Niemiec i Portugalii i tylko około 10% w podmiejskich rejonach wielu krajów Europy.

Głównym celem polityki UE wobec kobiet jest usunięcie nierównego traktowania kobiet i mężczyzn w życiu społecznym, zawodowym i politycznym. Coraz częściej wiejskie gospodynie domowe podejmują pracę zawodową, głównie z następujących przyczyn[20]:

– konieczności uzupełnienia dochodów rolniczych,

– chęci uzyskania niezależności finansowej,

– potrzeby realizacji kariery zawodowej,

– utrzymywania kontaktów towarzysko-zawodowych.

[20] Tamże, s. 156.

Wiele z kobiet podejmuje dodatkową pracę na miejscu w gospodarstwie lub w jego sąsiedztwie. Są to najczęściej następujące rodzaje działalności:

- organizacja bazy turystycznej,
- organizacja wypoczynku,
- przetwórstwo,
- sprzedaż produktów żywnościowych.

Jest to kierunek rozwoju obszarów wiejskich, zapobiegający wyludnianiu się wsi. W Belgii kobiety wiejskie znajdują zatrudnienie głównie w administracji publicznej, służbie zdrowia, szkolnictwie i handlu (około ¼ żon farmerów zatrudniona jest poza gospodarstwem rolnym). W Danii rolnictwo oferuje pracę głównie mężczyznom, stąd kobiety szukają zatrudnienia przede wszystkim w usługach. Wieś francuską charakteryzuje niski poziom przedsiębiorczości – nieco ponad ⅓ kobiet zaliczana jest do aktywnych zawodowo. W ośrodkach wiejskich Hiszpanii, liczących do 2 tys. mieszkańców przeważają kobiety zatrudnione w rolnictwie (około 40%) i usługach (również około 40%), w ośrodkach większych – większość kobiet zatrudniona jest w usługach i przemyśle.

W Unii Europejskiej pracujący na własny rachunek stanowią około 70% ogółu pracujących, natomiast pracownicy najemni – 30% (tab. 8.).

Stan taki utrzymuje się od kilku lat. Grecja, Austria, Portugalia, Belgia i Irlandia w bardzo niewielkim stopniu korzystały w rolnictwie, w analizowanym okresie, z pracy pracowników najemnych. W Danii i Niemczech praca właścicieli go-

Tabela 8. Struktura zatrudnienia w rolnictwie UE w latach 1992–1997 w podziale na pracowników płatnych (najemnych) i pracujących na własny rachunek (w %)

Kraje	1992		1995		1997	
	Pracownicy płatni	Prac. na własny rachunek	Pracownicy płatni	Prac. na własny rachunek	Pracownicy płatni	Prac. na własny rachunek
UE – 15	:	:	30,0	70,0	31,3	68,7
Belgia	10,4	89,6	16,6	83,4	16,7	83,3
Dania	36,4	63,6	50,8	49,2	48,0	52,0
Niemcy	30,9	69,1	46,1	53,9	53,0	47,0
Grecja	3,5	96,5	5,0	95,0	4,1	95,9
Hiszpania	31,6	67,3	32,7	67,1	35,9	64,1
Francja	20,5	79,5	25,5	74,5	28,6	71,4
Irlandia	14,5	85,5	18,9	81,1	19,5	80,5
Włochy	42,2	57,8	35,7	64,3	35,5	64,5
Luksemburg	22,7	77,4	23,9	76,1	25,0	75,0
Holandia	39,6	60,4	39,2	60,8	37,8	62,2
Austria	:	:	13,2	86,8	13,3	86,7
Portugalia	18,8	81,2	14,2	85,8	14,5	85,5
Finlandia	:	:	18,1	81,9	25,0	75,0
Szwecja	:	:	32,4	67,6	31,5	68,5
Wlk Brytania	42,3	57,5	43,3	56,7	44,4	55,6
UE – 12	28,6	71,2	30,8	69,1	32,1	67,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agriculture Situation in the European Union 1998 Report, tab. 3.5.1.4., s. 118; 1996 Report, tab. 3.5.1.4., s. 116; 1994 Report, tab. 3.5.1.4., s. 102.

spodarstw i ich rodzin, jak również dodatkowo zatrudnianych osób kształtowały się na zbliżonym poziomie.

Również w przypadku czasu pracy zatrudnionych w rolnictwie UE, w kilku ostatnich latach nie odnotowano szczególnych zmian. Od roku 1992 do 1997 roku spośród ogółu zatrudnionych, 85% pracowało w pełnym wymiarze, natomiast 15% w niepełnym wymiarze, co wynika z tabeli 9. W wielu krajach w analizo-

Tabela 9. Struktura zatrudnienia w rolnictwie UE w latach 1992–1997 ze względu na czas pracy (w %)

Kraje	1992		1995		1997	
	zatrudnieni w pełnym wymiarze	pracujący w niepełnym wymiarze	zatrudnieni w pełnym wymiarze	pracujący w niepełnym wymiarze	zatrudnieni w pełnym wymiarze	pracujący w niepełnym wymiarze
UE – 15	:	:	85,0	15,0	84,6	15,5
Belgia	93,5	6,5	94,4	5,6	93,0	7,0
Dania	79,6	20,4	80,6	19,4	87,2	12,8
Niemcy	80,7	19,3	81,6	18,4	83,7	16,4
Grecja	91,6	8,4	90,9	9,1	90,4	9,6
Hiszpania	93,6	6,4	92,7	7,2	92,4	7,7
Francja	84,0	16,0	82,7	17,3	84,3	15,7
Irlandia	94,5	5,5	92,8	7,2	93,1	6,9
Włochy	84,7	15,3	87,7	12,3	87,2	12,8
Luksemburg	87,8	9,4	90,7	9,3	97,3	2,7
Holandia	71,7	28,3	70,4	29,6	68,7	31,3
Austria	:	:	82,9	17,1	83,3	16,7
Portugalia	82,0	18,0	78,3	21,7	68,7	31,3
Finlandia	:	:	81,7	15,9	81,4	18,6
Szwecja	:	:	72,0	23,7	72,9	27,1
Wlk Brytania	78,6	19,3	79,9	20,1	81,2	18,8
UE – 12	85,4	14,6	85,4	14,6	84,9	15,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agriculture Situation in the European Union 1998 Report, tab. 3.5.1.4., s. 118; 1996 Report, tab. 3.5.1.4., s. 116 i 1994 Report, tab. 3.5.1.4., s. 102.

wanym okresie udział zatrudnionych w pełnym wymiarze i niepełnym wymiarze kształtował się na zbliżonym poziomie (na przykład w Belgii, Hiszpanii czy Irlandii). Są jednak kraje, w których systematycznie rośnie udział osób zatrudnionych w pełnym wymiarze, na przykład w Danii – z 79,6% w 1992 roku do 87,2% w 1997 roku, czy w Luksemburgu – z 87,8% do 97,3%.

Jest to tendencja zgodna z unijnym planowaniem rozwoju zatrudnienia w rolnictwie. Zgodnie z europejskim systemem porównywania sprawozdań ekonomicznych różnych podmiotów – pracę w gospodarstwie traktuje się jako zatrudnienie w działalnościach rolniczych, a roczną jednostką pracy jest czas przepracowany przez jedną osobę zatrudnioną w gospodarstwie w pełnym wymiarze pracy przez cały rok[21]. W statystyce dotyczącej zatrudnienia w rolnictwie Unii Europejskiej bardzo często dane wyrażone są w tak zwanym AWU – ekwiwalencie pełnoza-

trudnionych pracowników, tak więc na przykład w 1995 roku liczba zatrudnionych w rolnictwie wynosiła 15,31 mln, natomiast w AWU – 6,9 mln osób.

Również bardzo ważnym kryterium oceny struktury zatrudnienia w rolnictwie jest wiek pracujących. Kryterium to pozwala określić możliwości rozwoju rolnictwa w przyszłości. Tabela 10. przedstawia strukturę zatrudnionych w rolnictwie, według wieku pracujących.

Tabela 10. Struktura zatrudnienia w rolnictwie Unii Europejskiej w 1997 roku według wieku (zatrudnieni ogółem = 100%)

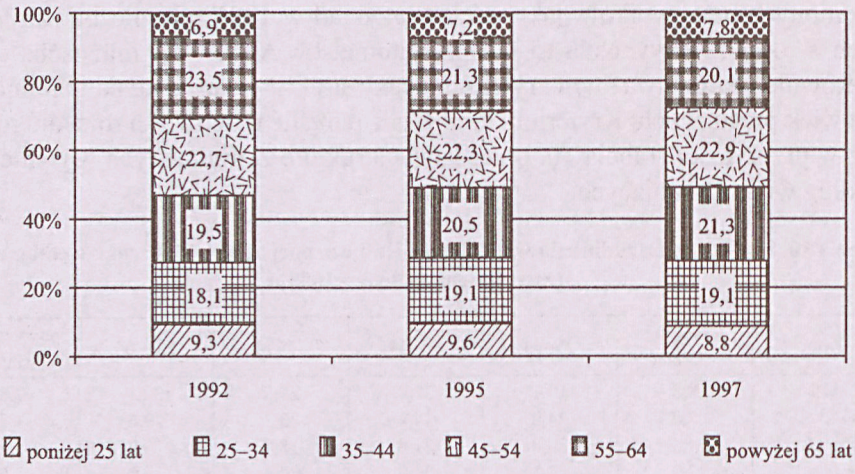
Kraje	mniej niż 25 lat	25–34	35–44	45–54	55 – 64	powyżej 65 lat
UE – 15	8,8	19,1	21,3	22,9	20,1	7,8
Belgia	7,0	24,0	24,4	23,3	19,6	1,7
Dania	18,2	20,8	21,8	18,7	15,0	5,5
Niemcy	7,9	22,1	24,9	20,6	19,0	5,5
Grecja	7,4	12,8	17,1	21,6	30,3	10,9
Hiszpania	10,1	19,5	19,1	24,0	24,2	3,1
Francja	6,7	21,6	27,5	27,6	13,4	3,3
Irlandia	9,3	18,9	20,1	22,0	17,1	12,6
Włochy	10,3	21,4	20,8	22,7	18,6	6,2
Luksemburg	10,0	29,2	24,4	18,9	11,7	5,8
Holandia	17,5	22,3	20,8	20,8	15,1	3,4
Austria	6,0	20,4	24,5	24,8	17,4	6,9
Portugalia	4,8	7,7	12,5	19,6	25,6	29,8
Finlandia	8,2	17,4	28,0	25,8	15,9	4,8
Szwecja	8,3	17,2	16,4	25,8	21,9	10,5
Wlk Brytania	10,7	21,4	21,3	22,5	16,3	7,8
UE – 12	8,9	19,0	21,1	22,8	20,3	7,9

Źródło: The Agricultural Situation in European Union 1998 Report, tab. 3.5.1.4., s. 119.

Spośród państw UE, Dania, Holandia i Luksemburg to kraje, w których udział zatrudnionych w wieku do 45 lat wynosi ponad 60% ogółu zatrudnionych. Świadczy to o młodym wieku siły roboczej, która jest otwarta na wszelkie zmiany, odważniejsza w podejmowaniu decyzji. Portugalia i Grecja, a więc kraje, w których udział zatrudnionych w rolnictwie w ogólnym zatrudnieniu jest najwyższy, posiadają odpowiednio 37,3 i 25% pracujących w wieku do 45 lat, a dodatkowo w Portugalii najwyższy jest odsetek pracujących w wieku powyżej 65 lat (blisko 30%).

Generalnie w Unii Europejskiej struktura wiekowa zatrudnienia do 1997 roku kształtowała się podobnie, co prezentuje rysunek 2. Za niekorzystne zjawisko można tylko uznać wzrost udziału zatrudnionych w rolnictwie w wieku powyżej 65 lat. Biorąc jednak pod uwagę podejmowane w Unii działania dotyczące wprowadzenia systemu wcześniejszych emerytur (o czym wspomniano we wprowadzeniu), można spodziewać się w najbliższych latach zahamowania tej tendencji.

[21] Por. Eurostat Yearbook 98/99, Agriculture, s. 343.

Rysunek 2. Struktura zatrudnienia w rolnictwie Unii Europejskiej w latach 1992–1997 według wieku (w %)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agricultural Situation in the European Union 1998 Report, tab. 3.5.1.4., s. 119; 1996 Report, tab. 3.5.1.4., s. 117; 1994 Report, tab. 3.5.1.4., s. 102.

Tabela 11. Wydajność pracy w rolnictwie UE (wartość dodana brutto w ECU na 1 zatrudnionego) w 1998 roku

Wyszczególnienie	Liczba zatrudnionych (w tys.)	Wartość dodana brutto (w mln ECU)	Wydajność pracy na 1 zatrudnionego (w ECU)
UE – 15	7083	111 655	15 763,8
Belgia	86	2 145	24 941,9
Dania	99	2 719	27 464,6
Niemcy	988	14 712	14 890,7
Grecja	704	6 209	8 819,6
Hiszpania	1041	15 063	14 469,7
Francja	994	23 188	23 328,0
Irlandia	149	2 038	13 677,9
Włochy	1293	25 915	20 042,5
Luksemburg	5	98	19 600,0
Holandia	246	8 452	34 357,7
Austria	235	1 725	7 340,4
Portugalia	655	1 838	2 806,1
Finlandia	155	628	4 051,6
Szwecja	121	846	6 991,7
Wlk. Brytania	463	6 080	13 131,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agricultural Situation in the European Union 1999 Report, tab. 2.0.1.2., s. T/24; tab. 3.5.1.5.1., s. T/122.

W krajach Unii Europejskiej takich jak Grecja, Irlandia, Finlandia i Portugalia, udział pracujących w rolnictwie w stosunku do zatrudnienia w całej gospodarce jest, jak wspomniano jeszcze wysoki, pomimo tendencji spadkowej w ostatnich latach. Zjawisko to ma wpływ na wydajność pracy, która w tychże krajach jest najniższa (tab. 11.). W roku 1998 najniższą wydajność pracy na jednego zatrudnionego miała Portugalia – 2,8 tys. ecu. Tylko pięć spośród 15 państw UE w 1998 roku osiągnęło wydajność na jednego zatrudnionego w rolnictwie poniżej 19 tys. ecu.

Najwyższą wydajność pracy w rolnictwie spośród krajów UE w 1998 roku odnotowała Holandia – ponad 34 tys. ecu/ 1 zatrudnionego. Wydajność pracy w granicach 20–30 tys. ecu/ 1 zatrudnionego występowała również w Belgii, Danii i Francji.

3. Obszary i instrumenty polityki gospodarczej wobec zatrudnienia w rolnictwie

Duża dynamika zmniejszania się zatrudnienia w samym rolnictwie oraz istniejące bezrobocie w całej gospodarce są przyczynami występowania znacznych napięć na wiejskim rynku pracy, które wymagają działań interwencyjnych ze strony państwa. Znaczenie problemu zatrudnienia znajduje swoje odzwierciedlenie w celach polityki strukturalnej Unii Europejskiej zawartych w „Agendzie 2000". Od 2000 roku, w wyniku reformy polityki strukturalnej, zmniejszono w Unii Europejskiej liczbę priorytetowych celów tej polityki z 6 do 3.

Cel 1. dotyczy rozwoju regionów opóźnionych, tj. takich, w których PKB na głowę mieszkańca jest niższy od 75% średniej unijnej. Dodatkowo uwzględnia się także wysokość bezrobocia, udział zatrudnionych w rolnictwie oraz naturalne warunki produkcji rolnej. W ramach tej grupy celów uwzględnione zostały także tereny niedostatecznie zaludnione oraz obszary peryferyjne. Działania te dotyczą 20% ludności Wspólnoty i przeznacza się na nie 69,7% wydatków Funduszy[22].

Celem 2. objęte zostały regiony napotykające na szczególne trudności strukturalne w zakresie konwersji niekonkurencyjnych gałęzi przemysłu i usług, upadające regiony rolnicze, trudne obszary miast oraz tereny uzależnione od nierozwojowego rybołówstwa. Za podstawowe kryterium kwalifikacji obszarów przyjęto poziom bezrobocia o 15% wyższy od średniej dla Wspólnoty (w ciągu trzech lat). Cele te dotyczą 18% mieszkańców Wspólnoty, 10% reprezentować będzie obszary o trudnych problemach związanych z przemysłem i usługami, 5% – obszary

[22] Por. *Jakość rządzenia: Polska bliżej Unii Europejskiej*, pod red. J. Hausnera i M. Marody, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Fundacja im. Friedricha Eberta, Kraków 2000, s. 92–97.

rolnicze, 2% – trudne strefy zurbanizowane i 1% – rybołówstwo. Na realizacje działań z tej grupy przeznaczono 22,5 mld euro, tj. 11,5% środków.

Natomiast cel 3. skoncentrowany jest głównie na walce z bezrobociem na terenie całej Unii Europejskiej finansowanej z Funduszu Socjalnego w wysokości 24,05 mld euro, tj. 12,3% wydatków Funduszy. Pozostała część środków przeznaczona została na realizację Inicjatyw Wspólnotowych oraz na inne specjalne przedsięwzięcia[23].

Działania na rzecz ograniczenia bezrobocia na poziomie całej Unii Europejskiej finansowane są z dwóch funduszy, tj. z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (ERDF) i Europejskiego Funduszu Socjalnego (EFS).

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (ERDF) ma za zadanie wspieranie rozwoju regionów będących na niższym poziomie rozwoju oraz tworzenie na ich terenie miejsc stałego zatrudnienia.

Tworzenie i utrzymanie miejsc pracy jest wspierane poprzez finansowanie przedsięwzięć:

– poprawiających atrakcyjność inwestycyjną regionu,
– sprzyjających postępowi technologicznemu,
– chroniących środowisko naturalne i dziedzictwo kulturowe,
– wyrównujących szanse uzyskania zatrudnienia kobiet i mężczyzn,
– infrastrukturalnych zwiększających więzi określonego regionu z otoczeniem,
– sprzyjających rozwojowi usług dla przedsiębiorstw,
– zwiększających dostępność instrumentów finansowych, głównie kredytów dla przedsiębiorstw[24].

Natomiast do zadań Europejskiego Funduszu Socjalnego (EFS) należy wspieranie rozwoju zasobów ludzkich i nowych miejsc pracy na całym terytorium Unii Europejskiej.

Określając zakres i rodzaje podejmowanych przez kraje członkowskie działań, które powinny korzystać ze wsparcia Funduszu Socjalnego, za najważniejsze uznano:

– podejmowanie przedsięwzięć ograniczających długotrwałe bezrobocie, ze szczególnym uwzględnieniem bezrobocia młodzieży;
– organizowanie wszelkich form edukacyjnych i doradczych ułatwiających uzyskanie pracy;
– upowszechnianie postaw o charakterze przedsiębiorczym;
– kształcenie kadry nauczycielskiej;

---

[23] Inicjatywy Wspólnotowe to: INTERREG – ponadgraniczna współpraca między regionami, URBAN – pomoc dla obszarów miejskich w stanie kryzysu, LEADER – pomoc dla obszarów wiejskich, EQUAL – walka z dyskryminacją i nierównością społeczną.

[24] *Integracja z Unią Europejską*, pr. zbior., Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa 2002, s. 131–132.

– rozszerzenie zakresu współpracy edukacji z nauką;
– opracowywanie systemów prognozowania potrzeb rynku pracy na siłę roboczą o różnym poziomie wykształcenia i kwalifikacji, a także doskonalenie samego systemu pośrednictwa pracy[25].

Z funduszy przeznaczonych dla rolnictwa, część środków przeznaczana jest na pomoc dla rolników w wieku do 40 lat przejmujących pierwszy raz gospodarstwo. Rolnik może otrzymać tzw. premie osiedleńczą do 25 tys. euro, dopłatę do kredytu lub częściowe sfinansowanie nakładów inwestycyjnych. Działania te mają ułatwić zmianę pokoleniową w rolnictwie

Ponadto w celu zwiększenia efektywności zarządzania gospodarstwem przewidziana została pomoc na dokształcanie i szkolenie zarówno z zakresu zagadnień technologicznych, jak i ekonomicznych oraz ochrony środowiska.

Unia Europejska przeznacza znaczną część środków na rozwój otoczenia rolnictwa. Zmniejszanie się udziału rolnictwa w wytwarzaniu produktu krajowego brutto wynika w znacznym stopniu z przejmowania od rolnictwa wielu funkcji w procesie produkcji żywności przez przedsiębiorstwa z jego otoczenia[26]. Rolnictwo wspierane jest z jednej strony przez przemysł produkujący środki do produkcji, a z drugiej strony przez przetwórstwo i dystrybucję surowców rolniczych oraz żywności[27]. Z tego względu tak duże znaczenie wspierania pozarolniczych działów gospodarki żywnościowej, w szczególności przetwórstwa i handlu rolnego; służy temu przede wszystkim pomoc związana z inwestycjami w tych dziedzinach, skierowana na podniesienie ich sprawności i konkurencyjności oraz na zwiększenie udziału rolników w korzyściach, uzyskiwanych w sferze poprodukcyjnej. Inwestycje powinny być realizowane w celu:
– lepszego dostosowania produkcji do kierunków rozwoju popytu,
– poprawy jakości i prezentacji produktów,
– wprowadzenia nowych technologii,
– polepszenia ochrony zdrowia i środowiska.

Mają one służyć polepszeniu sytuacji sektora surowcowego oraz zwiększeniu udziału rolników w korzyściach uzyskiwanych w sferze poprodukcyjnej. Nie mogą być wspomagane inwestycje w handlu detalicznym oraz nakierowane na przetwórstwo surowców z krajów trzecich.

---

[25] Tamże, s. 133.

[26] W roku 1982 rolnictwo amerykańskie wytwarzało 2,5% dochodu narodowego, zaś cała gospodarka żywnościowa 19,9%, a zatrudnienie w rolnictwie stanowiło tylko 12,5% wszystkich zatrudnionych w gospodarce żywnościowej. A. C. Manchester, *Agriculture Links with U. S. and World Economy*, Washington 1995, s. 11, za F. Tomczak, *Rolnictwo rodzinne i agrobiznes w USA*, Wydawnictwo Spółdzielcze CZS „SCh", Warszawa 1990, s. 59.

[27] W Polsce udział rolnictwa jest nadal duży. W rolnictwie pracuje około 75% czynnej siły roboczej i zaangażowane jest około 66% produkcyjnego majątku trwałego całego kompleksu gospodarki żywnościowej. St. Grabowski, *Ekonomika gospodarki żywnościowej*, Wydawnictwa Prywatnej Wyższej Szkoły Businessu i Administracji, Warszawa 1995, s. 16.

Dla gospodarki polskiej charakterystyczny jest niedorozwój bezpośredniego otoczenia rolnictwa, spowodowany z jednej strony uwarunkowaniami historycznymi, a z drugiej gwałtownymi zmianami systemowymi. W przeszłości priorytety polityki rozwojowej ukierunkowane były na dziedziny wytwórczości nie związane z rolnictwem. Natomiast zmiany systemu funkcjonowania gospodarki doprowadziły do likwidacji określonych struktur, nie wytwarzając w ich miejsce nowych, a pozostałe instytucje i struktury nie zawsze są w stanie sprostać nowym wymaganiom rynkowym. S. Dyka twierdzi, że „w wielu branżach dominują jeszcze stare struktury (koncentracja, monopolistyczna pozycja) ze wszystkimi ujemnymi skutkami tego faktu"[28]. Trudna sytuacja w otoczeniu rolnictwa może ograniczać również jego rozwój. B. Wojciechowska-Ratajczak, analizując zakres polityki interwencyjnej w procesie przekształceń strukturalnych rolnictwa polskiego wskazuje, „... aby środki budżetowe kierowane do rolnictwa przeznaczyć przede wszystkim na rozwój średniego i drobnego przemysłu współpracującego z rolnictwem, zwłaszcza o regionalnym i lokalnym zasięgu działania, a nie na podtrzymywanie produkcji ogółu gospodarstw rolnych"[29].

W ramach wspierania rozwoju obszarów wiejskich z budżetu rolnego Unii Europejskiej dofinansowuje się również program wcześniejszych emerytur i dodatki kompensacyjne dla gospodarstw znajdujących się na obszarach o niekorzystnych warunkach, a także zalesienia i programy agro – środowiskowe. Program wcześniejszych emerytur ma na celu zachęcanie do przekazywania gruntów przez rolników w wieku od 55 lat do wieku emerytalnego młodszym rolnikom, prowadząc do powiększenia ich gospodarstw lub na cele nierolnicze. Program ten uwzględnia również robotników rolnych, pracujących w przekazywanych przez właścicieli gospodarstwach.

Przekazujący gospodarstwo powinien w nim przepracować co najmniej 10 lat oraz całkowicie zrezygnować z prowadzenia działalności rolniczej powiązanej z rynkiem. Natomiast robotnik rolny, podlegający systemowi emerytalnemu, powinien przepracować w likwidowanym gospodarstwie co najmniej 4 lata i co najmniej na pół etatu.

Rolnicy, chcąc zaprzestać gospodarowania w rolnictwie, mogą uzyskać pomoc w jednej z poniższych form lub z ich kombinacji:

- jednorazowa wypłata,
- roczna renta niezależna od wielkości gospodarstwa,
- roczna renta od każdego zwolnionego hektara gruntów,
- dodatek do już otrzymywanej renty z innego tytułu, jeśli jest ona zbyt niska, aby pozwolić rolnikom na rezygnację z prowadzenia działalności.

---

[28] S. Dyka, *Tendencje przemian w handlu wewnętrznym surowcami rolnymi*, „Wieś i Rolnictwo" 1995 nr 1, s. 45.

[29] B. Wojciechowska-Ratajczak, *Polityka interwencyjna w procesie przekształceń strukturalnych rolnictwa polskiego*, „Wieś i Rolnictwo" 1993 nr 1, s. 12.

Program wcześniejszych emerytur rolniczych realizowany jest w mniejszym zakresie niż wynikałoby to z przyznanych na ten cel środków w budżecie Wspólnoty. Główną przyczyną tego stanu był zbyt niski poziom wypłacanych rent. Z tego względu w 1999 roku kwota, jaką mógł otrzymać jednorazowo przekazujący gospodarstwo, została prawie pięciokrotnie powiększona.

Rolnik przekazujący gospodarstwo nie może uzyskać więcej niż 15 tys. euro rocznie lub 150 tys. euro jednorazowego ryczałtu, a robotnik rolny – 3,5 tys. rocznie lub 35 tys. jednorazowo.

Rolnictwo krajów Unii Europejskiej w regionach o niekorzystnych warunkach produkcji bądź zagrożonych wyludnieniem może liczyć na dodatkowe wsparcie unijne. Ludność zamieszkująca tereny o niekorzystnych warunkach produkcji osiąga z tego powodu niższe dochody, spowodowane głównie wyższymi jednostkowymi kosztami wytwarzania. Problem ten dotyczy głównie ludności zatrudnionej w rolnictwie, ale również ludności z nim nie związanej, a zamieszkującej te tereny. Prowadzi to do zamierania wszelkiej działalności, wzrostu bezrobocia i wyludniania tych obszarów.

Do głównych kryteriów zaliczenia regionu do obszarów o utrudnionych warunkach produkcji zalicza się:

– regiony położone na wysokości do 600–1000 m n.p.m., tj. obszary, na których okres wegetacji ulega skróceniu;
– regiony, w których średnie nachylenie stoków przekracza 20%, a użycie maszyn rolniczych powoduje znaczny wzrost kosztów produkcji;
– rejony o złym stanie gospodarki wodnej w glebie;
– obszary nadbrzeżne o nadmiernym zasoleniu;
– tereny z znacznymi powierzchniami gleb wapiennych i gliniastych;
– rejony, w których rozwój działalności rolniczej jest ograniczony prawną ochroną środowiska naturalnego;
– wyspy, z których transport produktów jest stosunkowo kosztowny[30].

Do obszarów zagrożonych wyludnieniem zalicza się te tereny, które jednocześnie charakteryzują się wysokim udziałem rolnictwa w zatrudnieniu i stale malejącą gęstością zaludnienia wynikającą z kurczenia się działalności rolniczej oraz słabymi ziemiami, niższymi od średniej wynikami ekonomicznymi rolnictwa, jednak prowadzenie jedynie działalności rolniczej gwarantuje zachowanie środowiska naturalnego. Przez grunty rolne o niskiej wydajności rozumie się tereny pod użytki zielone i uprawy zbożowe, z których osiągane są plony niższe od 80% średniej krajowej.

Podstawą do wsparcia działalności nie tylko rolniczej w gospodarstwach rolnych jest nowe zdefiniowanie prawne gospodarstwa rolnego, łączącego działalność rolniczą i pozarolniczą na zasadach komplementarności. Wsparciu ze strony

[30] M. Ciepielewska, *Fundusze strukturalne w Unii Europejskiej*, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa 2000, s. 11.

państwa podlegają usługi rolnicze, gospodarka leśna, ochrona środowiska i krajobrazu naturalnego oraz agroturystyka.

Główną formą wyrównywania różnic ekonomicznych dla gospodarstw z regionów o trudnych warunkach produkcji i podlegających wyludnieniu są tzw. odszkodowawcze dodatki kompensacyjne w postaci dodatków do cen lub rocznych odszkodowań wyrównawczych, kompensujących wyższe koszty produkcji. Dopłaty te nie mogą przekroczyć 25–65% całkowitych wydatków związanych z działalnością rolniczą. Ponadto podwyższone są subwencje inwestycyjne o 10% w stosunku do pozostałych regionów oraz stosowane jest wsparcie finansowe przedsięwzięć wspólnych. Ustalono, że w latach 2000–2006 minimalny poziom dodatku kompensacyjnego w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych będzie wynosił 20 euro, maksymalny 200 euro[31].

Wszelkie wyżej wymienione działania mają za zadanie walkę z bezrobociem i regulowanie sytuacji na rynku pracy, ale także ochronę dochodów społeczeństwa. Rolnictwo jest miejscem pracy i źródłem utrzymania znacznej części społeczeństwa. Uzyskiwane dochody determinują poziom życia ludności utrzymującej się z pracy w rolnictwie. Natomiast relacja dochodów ludności rolniczej do dochodów innych grup społecznych (parytet dochodowy) określa skłonność do kontynuowania lub zaprzestania pracy w rolnictwie, a w sposób szczególny wpływa na decyzje życiowe młodego pokolenia rolników.

W roku 1986 powstał projekt mierzenia całkowitych dochodów gospodarstw rodzinnych, który to projekt jako czysty dochód gospodarstwa rodzinnego traktuje dochód pochodzący tylko z działalności rolniczej, a nie ze źródeł innych niż rolnictwo[32]. Pierwsze wyniki pomiaru dochodu były publikowane w 1992 roku. Od tego czasu wyniki były aktualizowane, a pomiar ulepszany. Wymagana jest jednak ostrożność w porównywaniu wyników pomiaru dochodów poszczególnych państw Unii Europejskiej, ze względu na różnice w metodologii badań. W latach 1984–1995 miał miejsce dość znaczny wzrost dochodów gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej. Ten wzrost wynikał z poważnej redukcji zatrudnienia w rolnictwie, w tym okresie (o około 3% rocznie w przeliczeniu na pełnozatrudnionych) i konsekwentnego wzrostu wydajności pracy[33].

Najpoważniejszym negatywnym procesem, który miał miejsce w czasie tej dekady był wzrost nierównowagi zarówno na rynkach UE, jak i na rynkach światowych. W tym okresie pojawiła się potrzeba przeprowadzenia reform w polityce rolnej dla przywrócenia równowagi pomiędzy podażą i popytem na produkty rolne. Skuteczność tych reform można ocenić, analizując poziom dochodów gospodarstw w kolejnych latach. W 1994 roku nastąpił wzrost dochodów w prawie wszystkich krajach UE, z wyjątkiem Luksemburga (spadek o 0,9%) i Włoch (spa-

[31] Por. CAP Reform: Rural Development, European Commision, Luxembourg 2000, s. 8.

[32] Por. Eurostat Yearbook 98/99, Agriculture, s. 345.

[33] Por. The Agricultural Situation in the European union 1994 Report, s. 38.

dek o 7,6%) w stosunku do 1993 roku[34]. Największy wzrost odnotowano w Portugalii (20%), w której dochody spadały w trzech poprzednich latach. Ponad 10-procentowy wzrost dochodów gospodarstw rolnych miał miejsce w Hiszpanii (12,9%), Francji (12,1%) i Grecji (10,2%). Główne czynniki, które spowodowały wzrost dochodów to[35]:

– niewielki spadek (–0,5%) produkcji końcowej rolnictwa, w porównaniu z rokiem poprzednim;
– stosunkowo stabilne realne ceny produktów rolnych;
– niewielki wzrost (+0,6%) przeciętnego spożycia;
– pokaźny wzrost dotacji (+10,3%);
– 2,5procentowy spadek zatrudnienia w rolnictwie w stosunku do 1993 roku.

Najważniejsze czynniki wpływające na dochody gospodarstw rolnych to ceny produktów rolnych i dotacje. Najwyższe dotacje dla rolnictwa w UE miały miejsce w latach 1996–1997, zarówno w UE jako całości, jak i poszczególnych krajach (tab. 12.).

Tabela 12. Dotacje dla rolnictwa w latach 1990–1998 w Unii Europejskiej (w mln ecu)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
UE – 15	15419	16457	18684	25472	28412	33581	36427	36721	35110
Belgia	337	233	190	305	430	373	412	401	376
Dania	54	52	99	477	609	734	748	776	790
Niemcy	4368	3998	4726	5127	5542	5735	5610	5474	5213
Grecja	738	881	1016	1349	1437	1965	2346	2104	2237
Hiszpania	1038	1482	1816	3138	3707	4284	4146	4173	4235
Francja	2058	1988	2725	5745	6855	7757	8229	7633	7612
Irlandia	499	439	533	529	844	917	1149	1258	1410
Włochy	2947	3430	3583	3830	3593	3529	4706	5093	4682
Luksemburg	16	37	20	24	29	34	45	45	41
Holandia	156	210	213	247	305	288	434	1403	389
Austria	326	372	610	566	726	1879	1687	1468	1346
Portugalia	117	238	269	288	477	532	507	440	483
Finlandia	1172	1338	1188	919	954	2017	1915	1746	1738
Szwecja	709	528	528	445	354	652	726	756	841
Wielka Brytania	883	1232	1170	2484	2551	2887	3769	3951	3718

Źródło: Eurostat Yearbook 2000, Agriculture, s. 345.

Pomoc państwa w postaci subsydiów w 1996 roku stanowiła kluczowy składnik dochodów producentów zbóż i wołowiny. W 1996 roku subsydia otrzymane przez rolnictwo wyniosły ponad 25% wartości dodanej brutto w 15 krajach UE, ale ta wielkość jest prawdopodobnie znacznie wyższa dla sektora zbóż i wołowiny[36].

[34] Tamże, s. 37.
[35] Tamże.
[36] Por. *The Agricultural Situation* (...) 1996 Report, s. 37.

Najwyższe dotacje w analizowanym okresie otrzymywało rolnictwo we Francji, Niemczech, Włoszech i Hiszpanii – od 1995 roku 4–7,5 mld ecu rocznie. Najmniej dofinansowane przez państwo w badanym okresie było rolnictwo Luksemburga, Belgii, Holandii i Portugalii – poniżej 500 mln ecu rocznie.

Do roku 1997 wydatki gwarantowane na rolnictwo Unii Europejskiej rosły, a w 1997 roku przekroczyły 40 mld ecu w UE ogółem (tab. 13.). Po spadku pozio-

Tabela 13. Wydatki gwarantowane na rolnictwo w krajach UE w latach 1990–1998 (w mln ecu)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
UE – 15	:	:	:	:	:	34502,7	39107,8	40675,0	38748,0
Belgia	873,7	1468,5	1378,2	1298,7	1170,4	1622,1	1145,6	972,6	851,3
Dania	1113,7	1220,3	1166,8	1334,7	1278,4	1389,4	1355,7	1235,3	1154,0
Niemcy	4355,2	5234,5	4830,5	4976,2	5179,9	5380,0	6048,2	5774,8	5553,0
Grecja	1949,7	2211,2	2231,4	2715,0	2718,9	2438,8	2816,8	2729,8	2556,8
Hiszpania	2120,8	3314,3	3578,1	4175,7	4408,3	4562,3	4046,9	4594,1	5293,5
Francja	5142,2	6394,4	6916,5	8184,8	8001,2	8376,6	9557,6	9141,7	9007,2
Irlandia	1668,4	1731,1	1452,8	1649,9	1480,0	1417,5	1699,5	2034,2	1632,6
Włochy	4150,3	5353,4	5141,5	4765,4	3460,6	3364,3	4219,9	5121,4	4129,2
Luksemburg	5,2	2,8	1,1	7,3	12,1	14,0	19,7	22,6	17,4
Holandia	2868,7	2679,3	2389,8	2328,1	1916,0	1929,7	1535,4	1756,7	1372,7
Austria	:	:	:	:	:	86,1	1212,2	858,6	842,5
Portugalia	214,2	315,6	423,8	478,1	708,4	705,7	645,4	654,9	637,4
Finlandia	:	:	:	:	:	61,9	647,5	568,3	575,7
Szwecja	:	:	:	:	:	75,1	622,2	745,2	770,1
Wlk. Brytania	1975,9	2391,3	2451,1	2737,9	2939,0	2954,0	3468,2	4401,2	4314,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agricultural Situation in the Community 1993 Report, tab. 3.4.2., s. 89; The Agricultural Situation in the European Union 1998 Report, tab. 3.4.2., s. 105; 2000 Report, tab. 3.4.2., s. 107.

mu gwarantowanych nakładów na rolnictwo w 1998 roku, przewidywane w budżetach państw UE wydatki na rolnictwo w 1999 roku i 2000 roku wykazują tendencję wzrostową i ponownie przekraczają poziom 40 mld ecu w UE ogółem.

Spośród państw UE tylko Holandia w okresie 1990–1998 systematycznie z roku na rok zmniejszała kwoty gwarantowane wydatkowane na produkty rolne, a w 1998 roku stanowiły one poniżej połowę wydatków z 1990 roku.

Austria, Finlandia i Szwecja w momencie przystąpienia do UE, niewielkie kwoty w budżetach rezerwowały z przeznaczeniem na dopłaty do rolnictwa. Jednakże rok 1996 był rokiem gwałtownego wzrostu tych kwot – w Austrii blisko piętnastokrotny wzrost, w Finlandii i Szwecji – około dziesięciokrotny.

Spośród wydatków gwarantowanych dla rolnictwa, w budżecie UE jako całości największa część w kilku ostatnich latach przeznaczana była na rośliny upraw-

ne, a wśród nich na zboża: w 1998 i 1999 roku było to 34%, a w 2000 roku – zgodnie z projektem budżetu – 32% (tab. 14.).

Jednakże corocznie udział zbóż w wydatkach przeznaczanych na rolnictwo maleje systematycznie o 2–3%. W zasadzie od trzech lat przydział środków przeznaczanych w budżecie na organizację rynków produktów rolnych i inne kwestie związane z rolnictwem, jest podobny. Nieznacznie wzrosło znaczenie regulacji rynku baraniny i jagnięciny kosztem wołowiny i wieprzowiny. Coraz większe środki przeznaczane są także na rozwój wsi (w latach 1998–2000 nastąpiło podwojenie wysokości tych środków).

Tabela 14. Struktura gwarantowanych wydatków na produkty rolne i żywnościowe w latach 1998–2000*

Wyszczególnienie	1998		1999		2000	
	mln ecu	%	mln ecu	%	mln ecu	%
Rośliny uprawne, w tym zboże	17945,2 13341,2	46,3	17831,0 13672,0	44,1	16534,0 12945,0	40,8
Cukier	1776,6	4,6	1937,0	4,8	1842,0	4,5
Oliwki	2237,0	5,8	2233,0	5,5	2367,0	5,8
Suche pasze i warzywa	378,0	1,0	388,0	1,0	378,0	0,9
Rośliny włókniste	869,8	2,2	968,0	2,4	919,0	2,3
Owoce i warzywa	1509,5	3,9	1661,0	4,1	1654,0	4,1
Wino	700,0	1,8	661,0	1,6	707,0	1,7
Tytoń	870,3	2,2	980,0	2,4	962,0	2,4
Inne kierunki produkcji roślinnej	258,1	0,7	290,0	0,7	303,0	0,7
Produkty mleczne	2596,7	6,7	2581,0	6,4	2643,0	6,5
Wołowina, cielęcina	5160,6	13,3	4916,0	12,2	4654,0	11,5
Baranina, jagnięcina	1534,6	4,0	1755,0	4,3	2015,0	5,0
Wieprzowina, jaja i drób	327,9	0,8	365,0	0,9	232,0	0,6
Inne produkty zwierzęce	1,3	0,0	29,0	0,1	10,0	0,0
Produky rybne	10,5	0,0	20,0	0,0	20,0	0,0
Refundacje pewnych produktów otrzymywanych z przetworzonych prod. rolnych	553,1	1,4	550,0	1,4	500,0	1,2
Ogółem organizacja rynków	**36729,2**	**94,8**	**37165,0**	**91,9**	**35720,0**	**88,1**
Programy żywieniowe	534,0	1,4	594,0	1,5	553,0	1,4
Środki weterynaryjne i ochrony roślin	0,0	0,0	0,0	0,0	104,0	0,3
Środki na kontrole i zapobieganie	70,1	0,2	46,0	0,1	59,0	0,1
Korekta rachunku	–654,8	–1,7	–510,0	–1,3	–400,0	–1,0
Środki na promocję	45,0	0,1	77,0	0,2	70,0	0,2
Inne środki	178,1	0,5	266,0	0,7	783,0	1,9
Rozwój wsi	1847,0	4,8	2597,0	6,4	3587,0	8,9
Ogółem	**38748,6**	**100,0**	**40440,0**	**100,0**	**40526,0**	**100,0**

* 1999 r. – środki asygnowane zgodnie z budżetem 1999, 2000 r. – zgodnie z projektem budżetu 2000.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: The Agricultural Situation in the European Union 2000 Report, tab. 3.4.3.1., s. 108

Informacje z 1996 roku, którymi dysponowała Komisja Europejska wskazywały na stosunkowo pozytywny trend w kształtowaniu dochodów gospodarstw europejskich jako całości, aczkolwiek zaznaczały się znaczne różnice między krajami UE, między poszczególnymi regionami tych krajów i pomiędzy jednymi sektorami produkcji, a drugimi. Dochody w 1996 roku wzrastały w sektorach produkcji, które miały relatywnie korzystniejsze warunki rynkowe: zboża, cukier, owoce i warzywa, wino, wieprzowina, drób. Pogarszała się natomiast sytuacja w sektorach wołowiny i cielęciny, głównie z powodu kryzysu wywołanego chorobą „wściekłych krów". Również dla gospodarstw mleczarskich rok 1996 nie był korzystny.

W okresie obrachunkowym 1994/1995, średnie realne dochody gospodarstw wzrosły o 8% w stosunku do okresu 1993/1994[37]. Średni dochód gospodarstw towarowych (handlowych)[38] w okresie 1994/1995 kształtował się na poziomie około 15 500 ecu, jednakże najlepsze 20% gospodarstw osiągnęło dochód w wysokości 46 000 ecu, a najgorsze 20% – 2 000 ecu. Największy wzrost dochodów odnotowały gospodarstwa ogrodnicze i tzw. mieszane (produkcja roślinna i zwierzęca), odpowiednio 15% i 16%. Dochody gospodarstw specjalizujących się w hodowli trzody chlewnej i (albo) drobiu, wzrosły około 100%. Średni dochód gospodarstw mleczarskich, które stanowiły ¼ ogólnej wartości produkcji gospodarstw towarowych, wykazywał 8-procentowy spadek, a gospodarstw specjalizujących się w wołowinie i baraninie – 7-procentowy spadek[39]. W okresie 1994/1995 gospodarstwa o produkcji roślinnej otrzymały subsydia państwa netto w wysokości 5 900 ecu, w stosunku do średniego spadku wartości produkcji 1 400 ecu. W gospodarstwach o produkcji zwierzęcej – średni spadek produkcji o 2 700 ecu był dokładnie rekompensowany przez dotacje państwa w wysokości 2 000 ecu[40].

W roku 1998 spadły ogólne dotacje dla rolnictwa, w porównaniu z poprzednimi latami z dwóch głównych przyczyn:

– redukcji rekompensat za nasiona roślin oleistych,

– zaprzestania tymczasowych pomocy, przyznawanych w 1997 roku dla producentów wołowiny, cielęciny i wieprzowiny (na BSE w Wielkiej Brytanii i gorączkę świń w Holandii).

Ogromne różnice w dochodach poszczególnych krajów członkowskich są nierozerwalnie związane ze strukturą rolnictwa w tych krajach. Kraje z najwyższymi przeciętnymi dochodami, to kraje z dużą ilością wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, specjalizujących się w produkcji roślinnej albo zaangażowanych w najbardziej konkurencyjne sektory produkcji (trzoda chlewna, drób, ogrodnictwo, mleczarstwo).

---

[37] Tamże, s. 40.

[38] Gospodarstwo towarowe (handlowe) – gospodarstwo, które sprzedaje swoją produkcję hurtowo i wykazuje minimalny poziom działalności ekonomicznej.

[39] Por. The Agriculture (...) 1996 Report, s. 41.

[40] Tamże, s. 43.

Południowe kraje UE z wielką ilością małych gospodarstw, zajmujące się połączoną gospodarką rolną (roślinną i zwierzęcą), mają przeciętne dochody poniżej przeciętnych dochodów Unii Europejskiej[41].

4. Wiejski rynek pracy w świetle integracji z Unią Europejską

Włączenie Polski do gospodarczych struktur Europy Zachodniej wymagać będzie osiągnięcia przez polskie rolnictwo odpowiedniego poziomu rozwoju. Jednak obecny poziom i struktura zasobów czynników wytwórczych rolnictwa, a przede wszystkim efektywność ich wykorzystania, stanowią istotną barierę na tej drodze[42].

Do głównych przyczyn niskiej produktywności polskiego rolnictwa zalicza się przede wszystkim stosowanie tradycyjnych technik wytwórczych, będących wynikiem niskiego poziomu akumulacji, występowanie znacznego bezrobocia na terenach wiejskich oraz rozdrobnienie struktury agrarnej[43]. Z tego względu niezbędne jest podjęcie działań stymulujących i dynamizujących przemiany strukturalne w polskim rolnictwie[44]. Należy zgodzić się z poglądem, iż celem polityki państwa, obok gwarantowania opłacalności produkcji rolnej w okresie kilku cykli produkcyjnych, powinno być stymulowanie pożądanych przemian strukturalnych w zakresie struktury obszarowej gospodarstw, zatrudnienia i majątku[45]. Jednak zbyt gwałtowne likwidowanie publicznego potencjału produkcyjnego może prowadzić

---

[41] Tamże, s. 18.

[42] Produkcja mięsa na jedną osobę aktywną zawodowo w rolnictwie w 1998 roku w wybranych krajach wynosiła: w USA – 11,5 t, w Niemczech – 5,5 t, we Francji – 6,7 t, w Niderlandach – 11,4 t, w Danii – 16,7 t, a w Polsce – 0,7 t. Natomiast produkcja mleka odpowiednio: w USA – 23,0 t, w Niemczech – 25,5 t, we Francji – 25,1 t, w Niderlandach – 42,7 t, w Danii – 39,2 t, a w Polsce – 2,8 t. Generalizując jeden rolnik żywił: w USA – 77 osób, w Niemczech – 80 osób, we Francji – 56 osób, w Danii – 55 osób, a w Polsce – 13 osób. Obliczenia własne na podstawie: Rocznika Statystyki Międzynarodowej 2000, GUS, Warszawa 2000, s. 42, 43, 110, 111, 207, 208, 259, 263.

[43] Z. W. Puślecki, *Bariery i strategia rozwoju polskiego rolnictwa w aspekcie przystąpienia do Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, AR w Poznaniu, Poznań 1998, s. 47.

[44] Jak stwierdza S. Makarski „(...) szczególnie ważne wydaje się stymulowanie procesów modernizacji zmian strukturalnych w rolnictwie. Zmiany te wywołują bowiem wymierne efekty w formie poprawy wskaźników charakteryzujących rolnictwo, a jednocześnie stanowią przesłankę poprawy efektywności produkcji rolniczej (...)". S. Makarski, *Zróżnicowane szanse rolnictwa polskiego w procesie integracji z Unią Europejską*, w: *Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską*, Materiały na IV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Szczecin 1997, s. 135.

[45] A. Czyżewski, *Rolnictwo a polityka rządu*, w: *Drogi wyjścia z polskiego kryzysu gospodarczego*, PWN, Warszawa–Poznań 1992, s. 122.

do szybkiego wzrostu bezrobocia, zwłaszcza na terenach wiejskich, gdzie była to dominująca forma własności[46].

Zasada dotycząca swobodnego przepływu osób została już zapisana w Traktacie Rzymskim, jednak do chwili obecnej jest to jeden z rynków, który poddał się integracji w najmniejszym stopniu. Wydaje się, że również integracja polskiego rynku pracy z unijnym nie będzie następowała w sposób bezproblemowy.

Zwiększanie dynamiki rozwoju rolnictwa polskiego wymaga większego wsparcia w zakresie przemian strukturalnych, które powinny być źródłem wzrostu gospodarczego i co z tym jest związane, powinny prowadzić do poprawy sytuacji dochodowej rolników, a jednocześnie „im bardziej efektywne jest rolnictwo, tym mniejsze jest obciążenie całej gospodarki kosztami jego rozwoju"[47]. Odmienne podejście prowadzi do utrwalenia struktur o niskiej sprawności i opóźnia rozwój rolnictwa jako działu gospodarki narodowej.

W polskim rolnictwie wzrost wydajności pracy w największym stopniu zdeterminowany jest lepszym wyposażeniem w środki obrotowe, podniesieniem poziomu wykształcenia rolników oraz zwiększeniem powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie. Z tego względu wydaje się, że na obecnym etapie jego rozwoju wszelkie działania wspierające powinny zmierzać do wzrostu społecznej wydajności pracujących w rolnictwie.

Wzrost zatrudnienia w rolnictwie w okresie drastycznego pogorszenia się sytuacji dochodowej, w pewnym zakresie ogranicza uniwersalny charakter mechanizmu rynkowego w zakresie optymalnej alokacji czynników wytwórczych[48]. Jak stwierdza W. Szymański gospodarstwa rodzinne reagują w odmienny sposób na obniżenie się opłacalności produkcji w stosunku do firm działających poza rolnictwem, polegający na godzeniu się na niższą konsumpcję i akumulację. Z tego względu pozostawienie mechanizmowi rynkowemu kwestii selekcji gospodarstw słabych jest mało skuteczne[49].

Sytuację w tym zakresie pogarsza występująca pomiędzy pracującymi w rolnictwie i poza nim „luka edukacyjna"[50]. Niedostateczny poziom kwalifikacji rolniczych może być istotną barierą z jednej strony utrudniającą wprowadzanie

---

[46] Z. Wiśniewski, *Kierunki i skutki deregulacji rynku pracy w krajach Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1999, s. 144.

[47] A. Woś, *Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa. Eseje 2*, IERiGŻ, Warszawa 1998, s. 12.

[48] K. Maciejewski, *Przesłanki interwencjonizmu w zakresie czynników produkcji w rolnictwie*, w: *Interwencjonizm państwowy w rolnictwie i gospodarce żywnościowej*, pr. zbior. pod red. B. Wojciechowskiej-Ratajczak, Ośrodek Doradztwa Rolniczego Sielinko, Poznań 1993, s. 84–87.

[49] W. Szymański, *Zasady i drogi restrukturyzacji rolnictwa*, „Wieś i Państwo" 1996 nr 2–3, s. 13.

[50] Por. D. Kołodziejczyk, *Demograficzne uwarunkowania zmian strukturalnych na obszarach wiejskich*, IERiGŻ, Warszawa 1995, s. 15.

postępu techniczno-organizacyjnego do rolnictwa, a z drugiej – ograniczającą konkurencyjność rolniczej siły roboczej na rynku pracy, a w konsekwencji barierą hamującą przemiany strukturalne w rolnictwie[51].

Przemiany na rynku pracy w polskim rolnictwie i na wsi nie powinny przebiegać dokładnie w ten sam sposób, jak w krajach wysoko rozwiniętych. Obecna sytuacja gospodarcza Polski jest inna niż ta, w której znajdowały się kraje wysoko rozwinięte w tym samym momencie przemian strukturalnych w rolnictwie. Również tempo tych przemian powinno być szybsze, jeśli Polska ma stać się członkiem Unii Europejskiej z rolnictwem, które nie będzie znacznie odbiegało od standardów rolnictwa Unii[52]. Także ze względu na brak środków finansowych, przemiany w tym zakresie nie powinny doprowadzać do nadmiernego wzrostu produkcji wymagającej dodatkowych środków na jej zagospodarowanie, np. przez dopłaty do eksportu[53]. Jak uczy doświadczenie krajów OECD, protekcjonizm rolny jest bardzo kosztowną i zarazem nieskuteczną drogą rozwiązywania problemów rolnictwa[54]. Polska oraz pozostałe kraje Europy Środkowowschodniej ubiegające się o przyjęcie do Unii Europejskiej powinny skoncentrować się na reformach strukturalnych, polegających na wspieraniu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i rozbudowie infrastruktury wiejskiej[55]. Kosztem funkcji polegającej na wytwarzaniu żywności rozszerzona powinna być funkcja przemysłowa, handlowa, turystyczna, usługowa i ekologiczna[56].

Reasumując, można stwierdzić, że długofalowo przemiany w zakresie zatrudnienia powinny być nakierowane na obniżenie nakładów jednostkowych na pro-

---

[51] Istotność zmian w zakresie kształtowania i wykorzystania zasobów ludzkich znajduje swoje odzwierciedlenie również w polityce Unii Europejskiej. W Traktacie Amsterdamskim, podpisanym w czerwcu 1997 roku, problematyka kreowania miejsc pracy, oraz modernizacja systemów kształcenia, szkolenia i zatrudniania znajduje priorytetowe miejsce zarówno w programach regionalnych, jak i horyzontalnych.

[52] Szerokie omówienie sposobów i środków wspierania przez Unię Europejską regionów o niższym poziomie rozwoju znajduje się w pracy D. Czykier-Wierzby, *Finansowanie polityki regionalnej Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998.

[53] Por. W. Piskorz, *Gospodarka rolno-żywnościowa Polski u progu negocjacji członkowskich Unią Europejską*, „Przemysł Spożywczy" 1997 nr 9, s. 21–23.

[54] A. Kwieciński, *Nasze rolnictwo i doświadczenia OECD*, „Życie Gospodarcze" 1997 nr 9, s. 37.

[55] Na konieczność ograniczenia w polityce rolnej elementów koniunkturalnych na rzecz rozwiązań strukturalnych wskazuje B. Wojciechowska-Ratajczak w artykule pt. *Dylematy polityki strukturalnej wobec wsi i rolnictwa w Polsce*, „Postęp Nauk Rolniczych" 1998 nr 3, s. 140.

[56] M. Walkowski, *Problemy dostosowań rolnictwa krajów Europy Środkowej i Wschodniej z punktu widzenia założeń i reformy wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 1998, s. 141.

dukcję oraz wzrost wydajności[57]. W tym celu zdecydowanej poprawie powinna ulec efektywność wykorzystania kapitału funkcjonującego w gospodarstwach rolnych, poziom i jakość zatrudnienia w rolnictwie oraz struktura obszarowa gospodarstw. Główne działania powinny być nakierowane na wspieranie alternatywnych form wykorzystania siły roboczej[58], szczególnie poza rolnictwem[59].

Literatura

Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości, t. I, pod red. J. Sawickiej, SGGW, Warszawa 1998.
„Biuletyn Informacyjny Wspólnoty Europejskiej" 1999 nr 12 (100).
„Council Regulation (EC)" No 1257/99 of 17 May 1999.
Czykier-Wierzba D., *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1995 nr 4–5.
Czyżewski A., Grzelak A., *Pierwsze doświadczenia integracji polskiego sektora rolno-żywnościowego z rynkami Unii Europejskiej*, w: *Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską – nadzieje, szanse, obawy*, Materiały na IV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Szczecin 1997.
Czyżewski A., *Rolnictwo a polityka rządu*, w: *Drogi wyjścia z polskiego kryzysu gospodarczego*, PWN, Warszawa–Poznań 1992.
Dyka S., *Tendencje przemian w handlu wewnętrznym surowcami rolnymi*, „Wieś i Rolnictwo" 1995 nr 1.
Employment in Europe 1998, European Commission, Luxembourg 1999.
Eurostat Yearbook 2000, Economic growth, Eurostat Yearbook 98/99, Agriculture.
Grabowski S., *Ekonomika gospodarki żywnościowej*, Wydawnictwa Prywatnej Wyższej Szkoły Businessu i Administracji, Warszawa 1995.
Jakość rządzenia: Polska bliżej Unii Europejskiej, pod red. J. Hausnera i M. Marody, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Fundacja im. Friedricha Eberta, Kraków 2000.

[57] Podobny pogląd reprezentują również A. Czyżewski i A. Grzelak. A. Czyżewski, A. Grzelak, *Pierwsze doświadczenia integracji polskiego sektora rolno-żywnościowego z rynkami Unii Europejskiej*, w: *Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską – nadzieje, szanse, obawy*, Materiały na IV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Szczecin 1997, s. 72.

[58] S. Paszkowski, *Strategia rozwoju rolnictwa polskiego i kierunki polityki rolnej w aspekcie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 1998, s. 108.

[59] B. Wojciechowska-Ratajczak, *Główne kierunki polityki strukturalnej wobec wsi i rolnictwa w Polsce*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 1998, s. 12.

Jarociński M., *Strategie rynku pracy w wybranych krajach*, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 1999.
Kołodziejczyk D., *Demograficzne uwarunkowania zmian strukturalnych na obszarach wiejskich*, IERiGŻ, Warszawa 1995.
Kryńska E., *Rynek pracy w wybranych krajach. Metody przeciwdziałania bezrobociu*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1999.
Kwieciński A., *Nasze rolnictwo i doświadczenia OECD*, „Życie Gospodarcze" 1997 nr 9.
Maciejewski K., *Przesłanki interwencjonizmu w zakresie czynników produkcji w rolnictwie*, w: *Interwencjonizm państwowy w rolnictwie i gospodarce żywnościowej*, pr. zbior. pod red. B. Wojciechowskiej-Ratajczak, Ośrodek Doradztwa Rolniczego Sielinko, Poznań 1993, s. 84–87.
Makarski S., *Zróżnicowane szanse rolnictwa polskiego w procesie integracji z Unią Europejską*, w: *Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską*, Materiały na IV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Szczecin 1997.
Manchester A.C., *Agriculture Links with U. S. and World Economy*, Washington 1995.
Paszkowski S., *Strategia rozwoju rolnictwa polskiego i kierunki polityki rolnej w aspekcie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, AR w Poznaniu, Poznań 1998.
Piskorz W., *Gospodarka rolno-żywnościowa Polski u progu negocjacji członkowskich Unią Europejską*, „Przemysł Spożywczy" 1997 nr 9.
Puślecki Z.W., *Bariery i strategia rozwoju polskiego rolnictwa w aspekcie przystąpienia do Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 1998.
Rocznik statystyki międzynarodowej 2000, GUS, Warszawa 2000.
Szymański W., *Zasady i drogi restrukturyzacji rolnictwa*, „Wieś i Państwo" 1996 nr 2–3.
The Agricultural Situation in the Community 1996, 1997, 1998, 1999 Report.
The Agricultural Situation in the European Union 1993 Report, 1994 Report, 1997 Report, 1998 Report, 1999 Report.
Tomczak F., *Rolnictwo rodzinne i agrobiznes w USA*, Wydawnictwo Spółdzielcze CZS „SCh", Warszawa 1990.
Walkowski M, *Problemy dostosowań rolnictwa krajów Europy Środkowej i Wschodniej z punktu widzenia założeń i reformy wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej*, w: *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską*, AR w Poznaniu, Poznań 1998.
Wiśniewski Z., *Kierunki i skutki deregulacji rynku pracy w krajach Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1999.
Wojciechowska-Ratajczak B., *Dylematy polityki strukturalnej wobec wsi i rolnictwa w Polsce*, „Postęp Nauk Rolniczych" 1998 nr 3.

Wojciechowska-Ratajczak B., *Główne kierunki polityki strukturalnej wobec wsi i rolnictwa w Polsce*, Wyd. AR w Poznaniu, Poznań 1998.
Wojciechowska-Ratajczak B., *Polityka interwencyjna w procesie przekształceń strukturalnych rolnictwa polskiego*, „Wieś i Rolnictwo" 1993 nr 1.
Woś A., *Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa. Eseje 2*, IERiGŻ, Warszawa 1998.
Zawojska A., *Przedsiębiorczość kobiet wiejskich w krajach UE*, w: *Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości*, red. J. Sawicka, t. I, SGGW, Warszawa 1998.

Hanna Pondel
Krzysztof Maciejewski

SOME ASPECTS OF CHANGES ON THE EU RURAL LABOUR MARKET

Summary

Poland's accession to the European Union will require an adequate level of development of the Polish agriculture. The existing level and structure of resources of the factors of production in agriculture, above all their effectiveness, are a significant barrier to Poland's entry into the Union. In order to increase dynamics of development of the Polish agriculture, more support should be given to structural changes. These changes ought to be the source of economic growth and lead to improvement in farmers' incomes. At the present stage of the development of agriculture all the supporting activities should increase social productivity of those employed in this sector. A barrier to structural changes in agriculture is insufficient level of qualifications hindering organizational-technological progress and limiting the competitiveness of agricultural workforce on the labour market. Transformations on the labour market in the Polish agriculture and rural areas should not take exactly the same course as in the highly developed countries. Poland's present economic situation is different from that of the highly developed countries when they were introducing structural changes in agriculture.

